O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI
INV. №

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ · Haftalik gazeta • 1956-yil 4-yanvardan chiqa boshlagan • 2002-yil, 18-oktabr • № 43 (3676)

ПРЕЗИДЕНТ САФАРЛАРИ

Президентимиз Ислом Каримовнинг меҳнат аҳли билан самимий суҳбатларига кўп гувоҳ бўлганмиз. Давлатимиз раҳбари одамларнинг кундалик турмуши, яшаш шароити, муаммолари билан доимий равишда қизиқади. 14 — 15 октябр кунлари Юртбошимиз ислоҳотларнинг бориши, амалга оширилаётган бунёдкорлик ишлари билан танишиш учун Бухоро, Қашқадарё ва Самарқанд вилоятларида бўлди.

Ислом Каримов сафарини Бухородаги Баҳовуддин Нақшбанд ва Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний ҳазратлари ёдгорликларини зиёрат этишдан бошлади. Бугунги кунда Имом ал-Бухорий, Имом Мотуридий ҳазратларининг мақбаралари бутун дунё мусулмонларининг зиёратгоҳларига айланган. Баҳовуддин Нақшбанд ва Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний ҳазратларининг ёдгорликларини ҳам шундай юксак даражада таъмирлаш ва ободонлаштириш зарур, деди Президентимиз.

Давлатимиз раҳбари Шаҳрисабздаги Дор ут-тиловат ёдгорлик мажмуида Шайх Шамсуддин Кулол, Дор ус-саодат ёдгорлик мажмуида Соҳибқирон Амир Темурнинг ўғли Жаҳонгир Мирзо мақбараларини зиёрат қилди. Оқсаройдек ноёб ёдгорликни сақлаш ва авайлаб-асраш барчамизнинг асосий вазифаларимиздан бири эканлигини қайд этиб, Юртбошимиз келгусида уни нафақат тиклаш, балки жаҳонга кенг намойиш этиш лозимлигини таъкидлади. Қашқадарё вилоятида кўплаб хайрли ишлар амалга ошриляпти, деди Ислом Каримов. Бундан кўнглимиз ўсиши турган гап. Бироқ катта элнинг ўзига яраша муаммолари ҳам бўлади. Бу муаммоларни биз, албатта, ечамиз.

Самарқанд вилояти Жомбой, Пайариқ туманлари меҳнаткашлари билан учрашувларда мамлакатимиз раҳбари ерга ва мулкка муносабат ўзгариб, тадбиркорлик кўникмаларини қарор топиши қишлоқ хўжалигини янада юксалтириш ҳамда эл фаровонлигини оширишда муҳим аҳамият касб этаётганини таъкидлади. Президент Ислом Каримов вилоят ҳокимлигидаги фаоллар йиғилишида амалга оширилаётган ислоҳотлар жараёнини муҳокама қилди. Юртбошимизнинг мазкур сафари мамлакатимизда бунёдкорлик ишлари маънавий юксалишимизга уйғун тарзда давом этаётганини, бу жараён Ватанимизнинг юксак тараққиётга эришишида асосий омил эканини яна бир бор намоён қилди.

Шаҳрисабз — 2700

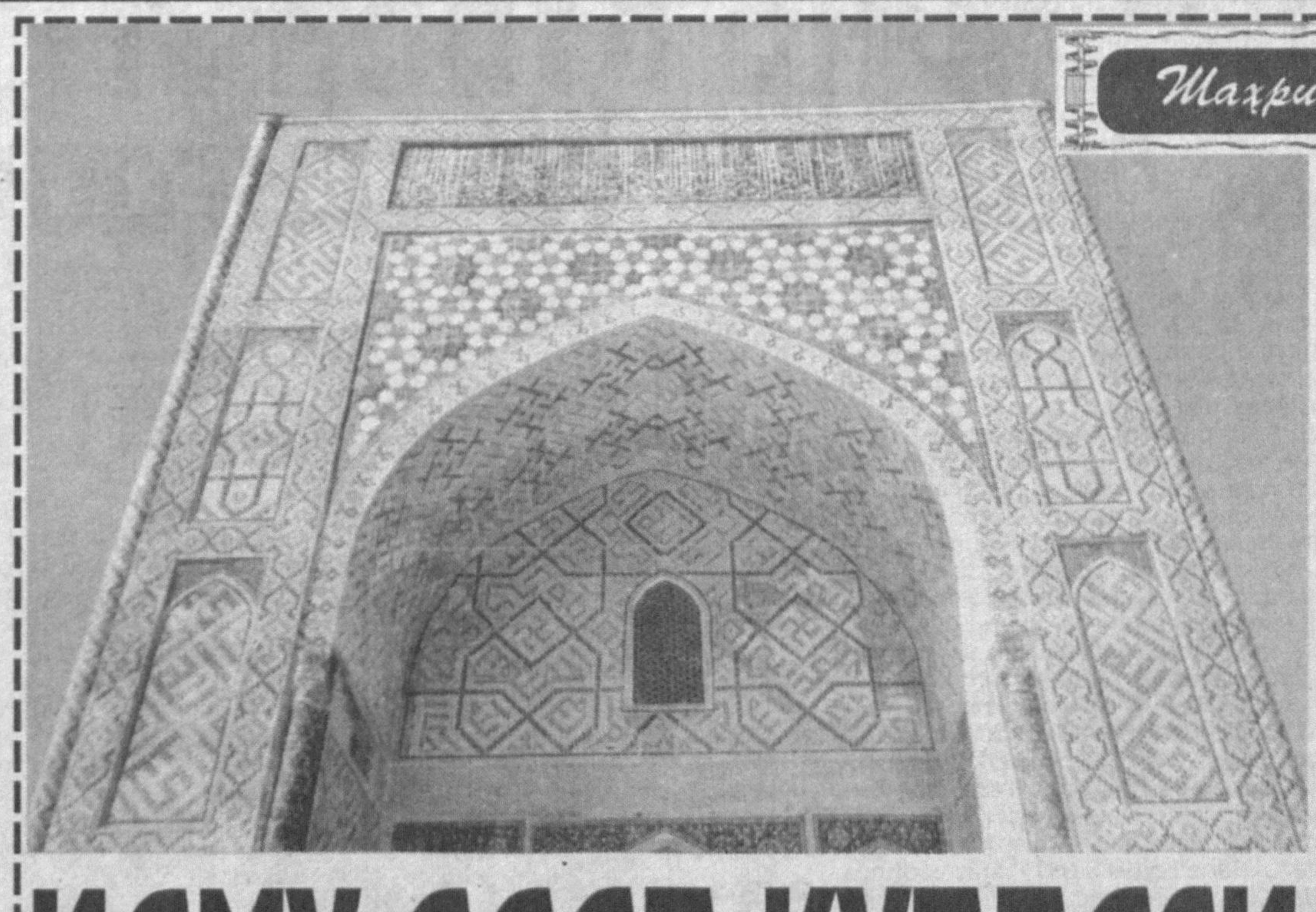

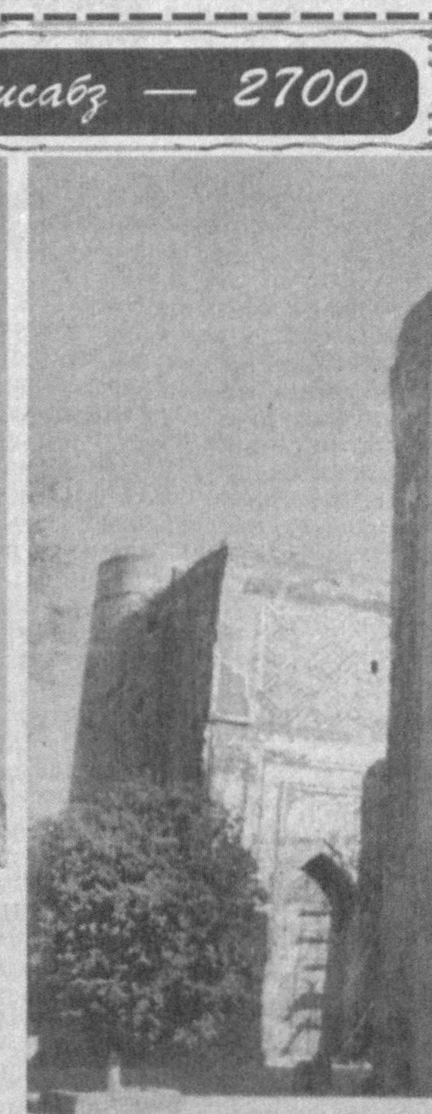

ИЛМУ АДАБ ҚУББАСИ ёхуд "АВЕСТО"ГА ТЕНГДОШ ШАҲАР

Қадимий ва табаррук Шаҳрисабз замини ғоят қутлуғ масқандир. Жаҳон маданияти бетимсол намоёндаларининг зуваласи мана шу тупроқдан олинган. Хусрав Деҳлавий, Мирзо Бедил, Мирзо Ғолиб каби алломаларнинг ота-боболари худди шу жойда камол топганлар. Лекин бу эл-юртни бутун жаҳонга машҳур этган, донғини таратган зот, шубҳасиз, Соҳибқирон Амир Темур бобомиздир.

... Амир Темурдай улуғ зотни камолга етказган ота макон — табаррук Кеш юртининг миллатимиз тарихида, шу заминда яшаётган эл-улуснинг бошини қовуштиришда ўрни беқиёсдир. Бобокалонимизнинг Туркистон диёрини босқинчилардан халос қилиш йўлидаги жасур ҳаракатлари айнан шу мўътабар юртдан бошланган.

Соҳибқирон ўз ота маконини беҳад қадрлаган. Бу макон Амир Темур ҳазратларининг наинки ота-боболари, балки пиру устозлари ва фарзандларининг ҳам хоки поклари билан мукаррам бўлган. Буюк бобомизнинг тўнғич ўғли Жаҳонгир Мирзо худди шу ерда мангу уйқуда ётибди.

Ҳазрати Темур ўз олдига улуғвор мақсадларни қўйганида, аввало ўз элига, ўз она юрти — Кешга ишонган ва унга таянган. У қайси бир сафардан қайтмасин, даставвал Кешни зиёрат қилган, азиз-авлиёларнинг қадамжоларини тавоф этган, ҳамюртларининг дуо ва маслаҳатларини олган.

... Улуғ зотларнинг тарих осмонига юксаладиган манзиллари бўлади. Бутун Шарқ оламида "Илму адаб қуббаси" дея эътироф этилган Шаҳрисабз ҳазрати Амир Темур учун ана шундай парвоз нуқтасидир. Биз Соҳибқирон бобомиздек зоти шарифни дунёга келтирган ва воята етказган эл даҳосига ва табаррук заминга таъзим қиламиз.

Ислом КАРИМОВ

Соҳибқирон Амир Темурдек жаҳон тарихида ўчмас из қолдирган Ватаннинг даҳо халоскори, қанчадан-қанча улуғ алломалар, меъморлар, маънавият ва маърифат намоёндаларини камолга етказган кўҳна Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги озод Ўзбекистоннинг қутлуғ тўйларидан биридир. Мустақиллик шукуҳидан камол топаётган қадим Кеш бугун катта тантаналар арафасида янада улуғворлик касб этган. Оқсарой, Дорус Саодат ва Дорут Тиловат каби кўҳна обидаларнинг мунаққаш пештоқларида жилваланган нур шу кунларда бу шаҳарга ташриф буюраётган ҳар бир инсоннинг қалбига кўчаётир. Хоразмлик, самарқандлик ва бухоролик уста-наққошлар таъмирлаган обидалар, шаҳрисабзлик бунёдкорлар қўлидан оро топаётган шаҳар бугун қадимшунос олимлар, ижодкорларнинг маданий мулоқотларига ҳам бош мавзу бўлмоқда.

Бу бежиз эмас. Шаҳрисабзнинг тарихи, ўтмиш маданий мероси, бу шаҳарда шаклланган маънавий муҳит қадим-қадимдан бутун жаҳонда алоҳида эҳтиромга сазовор бўлиб келмоқда. Шаҳарнинг қутлуғ тўйи ЮНЕСКО кўламида жаҳон миқёсида нишонланаётгани эса унга бўлган эътиборни янада оширмоқда. Ана шу тўй арафасида Қарши Давлат университети ҳамда "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси олимлар ва ижодкорлар иштирокида уюштирган давра суҳбатининг мавзуи ҳам Бутунжаҳон Мероси рўйхатига киритилган кўҳна Шаҳрисабзнинг жаҳон маданиятидаги ўрни ва унинг тарихий шавкатига бағишланди.

Давра суҳбати қатнашчилари Шаҳрисабз мулоқотини шаҳарнинг бетакрор обидаларини зиёрат этишдан бошладилар. Шаҳар ҳокимлигининг мажлислар залида бўлиб ўтган давра суҳбатида ЎзРФА Археология институти олимлари — тарих фанлари доктори Муҳаммаджон Исомиддинов, таниқли археолог Амриддин Бердимуродов, Қарши давлат университети проректори, таниқли тарихчи ва адабиётшунос олим Поён Равшанов, Ўзбекистон Бадиий академияси Санъатшунослик институти илмий ходими Абдужаббор Яхёев, профессор Пирмат Шермуҳамедов, Ўзбекистон Миллий университети профессори Бегали Қосимов, Қарши давлат университети профессори Бойназар Йўлдошев, Амир Темур номидаги Шаҳрисабз моддий маданият тарихи музейи директори Наби Хушвақтов, шаҳар маданият бўлими раҳбари Бозор Болтаев, шунингдек, меъморлар, шоирлар, журналистлар, маданият ва маърифат жонкуярлари иштирок этдилар.

Суҳбатни Шаҳрисабз туман ҳокимининг биринчи ўринбосари, шаҳар ҳокими Алиқул Тошев бошлаб берди.

А. ТОШЕВ: — Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан бу йил мустақил мамлакатимизнинг энг қадимий шаҳарларидан бири сифатида Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги ЮНЕСКО ва бутун жаҳон кўламида нишонланаётгани мустақиллик йилларида миллий маънавий қадриятларимиз эъзоз топаётганидан яна бир далолатдир.

Сизларга яхши маълумки, Шаҳрисабз қадим-қадимдан жаҳонда "Қуббат ул-илм валадаб", яъни "Илму адаб қуббаси" сифатида машҳур бўлган. Бу шаҳарда соҳибқирон Амир Темурнинг таваллуд топганлиги эса унинг шавкатига шавкат қўшиб турибди. Соҳибқирон бобомиз юртни муғул босқинчиларидан озод қилиш учун ўзининг халоскорлик курашларини, бинобарин улкан салтанат тузиш йўлидаги саъй-ҳаракатларини дастлаб Кешдан бошлаган эди. Улуғ ҳукмдор ота-боболари юртига юксак эҳтиром билан қараган. Оғир жангу жадаллар олдидан бу манзилда тўхтаб, аждодлари руҳидан қувват олган. Жанглардан кейин ҳам дастлаб она шаҳрига қайтиб, нафас ростлаган.

Бугун Шаҳрисабзда Амир Темур ва темурийлар даври шукуҳидан далолат бериб турувчи кўпгина тарихий ёдгорликлар сақланиб қолган. Унга бутун жаҳон кўламида эътибор катта. Бироқ мустақилликка эришгунимизга қадар бу ёдгорликлар эътибордан четда қолиб келган эди. Юртбошимизнинг мамлакатимиздаги кўҳна шаҳарлар вужудга келган тарихий саналарни нишонлаш ва миллий қадриятларимизни тиклаш бўйича ташаббуслари боис бу обидаларга ҳам эътибор ошди. Шунинг учун ҳам ЮНЕСКО ўтган асрнинг охирида — 1999 йилнинг 27-30 ноябрида Австралияда ўтказилган анжуманида Шаҳрисабзнинг кўҳна ёдгорликлар салобат тўкиб турган тарихий марказини Бутунжаҳон Мероси рўйхатига киритиш тўғрисида қарор қабул қилди. Эндиликда соҳибқирон Амир Темур бобомиз томонидан бунёд этилган муаззам Оқсарой ва темурийлар даврининг бошқа обидалари Ҳиндистондаги темурий шаҳзодалар томонидан қурилган Тожмаҳал, шунингдек, Франциядаги Биби Марям ибодатхонаси, Версал саройи, Мисрдаги фиръавинлар эҳромлари ва бошқа шу каби машҳур ёдгорликлар билан тенг мақомда тилга олинадиган бўлди.

Давоми иккинчи бетда.

21 октябр — Ўзбек тили байрами

Ёзувчилар уюшмасида

ОЗОДЛИКНИНГ ОЛТИН ЗИНАСИ

15 октябр куни Ёзувчилар уюшмасида ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўн уч йиллиги муносабати билан «Она тилим — жону дилим» мавзуида мушоара бўлди. Уюшма раиси, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов шоир ва ёзувчилар, адабиёт мухлислари иштирокидаги анжуманни очар экан, она тилимизнинг бундай юксак рутбага эришганининг аҳамияти ҳақида сўзлаб, "Ўн уч йил муқаддам ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши билан мустақиллигимизнинг биринчи олтин зинаси қўйилганди ва бу Юртбошимизнинг жасоратли қадами сифатида ҳаммамизнинг қалбимизни бемисл фахр-ифтихорга чулғаган эди, — деди. — Тили бой ёзувчи энг бой ёзувчидир. Тилимизнинг мавқеи, унинг бойлиги ва гўзаллиги учун масъул кишилар ҳам бизмиз".

Ўтган даврда она тилимизнинг юксак тараққий этиши йўлида кўпгина ишлар қилинди. Тилимиз ўзга тилларнинг тазйиқидан халос бўлиб, мустақил тараққиётини бошлади. Истеъмолдан чиқиб кетган кўпгина гўзал сўзларимиз адабий тилимиздан ўзининг муқим ўрнини эгаллади. Барча ҳужжатлар, номлар, атамалар, йўлкўрсаткичлар давлат тилида тайёрланадиган, илмий ишлар ўзбек тилида ёзиладиган ва ёқланадиган бўлди. Давлат тилини ўқитиш ишларига эътибор ҳам, эҳтиёж ҳам ошди.

Мушоирани Абдулла Орипов ўзининг она тилимиз ҳақидаги машҳур шеъри билан бошлаб берди. Щоирлар Тошпўлат Аҳмад, Сирожиддин Саид, Турсун Али, Рустам Мусурмон, Шуҳрат Ориф, Музаффар Зулфиқоров, ёзувчи Собир Ўнар, Республика Таълим маркази ходими Мукамбар Азимова ва бошқа ижодкорлар она тилимизнинг бойлиги, гўзалликларини асраш, унинг қадрини кўтариш ҳақидаги фикрлари билан ўртоқлашдилар, янги шеърларидан ўқидилар.

Муҳаммад ЮСУФ

ОНА ТИЛИМ

**Гарчи зуғум қилганларни ёқтирмадим,
Шеър ёздиму бўлак ишни қотирмадим.
Тилим туриб ўз тилимда гапирмадим,
Бир эсласам эзилади бағри-дилим,
Она тилим, кечир мени она тилим.
Онам «эркам» деб қучганда тунлар ярим,
Эрким йўқ деб зирқирарди бир жойларим,
Паравозни ҳансиратган буғдойларим,
Олтинларим, маъданларим, ипакларим,
Она тилим, кечир мени, она тилим.**

**Кимлар учун биз эдик бир бадавийлар,
Ўзбекни қон қақшатганни ўзбек сийлар,
Ҳолимизни қон кузатди Яссавийлар,
Топганимиз ҳандалакдек тилим-тилим,
Она тилим, кечир мени она тилим.
Кимдир майда миллат бўлди, кимдир катта,
Катта миллат — Афандиси йўқдир ҳатто,
Биз пиёда, биз боққанлар юрди отда,
Зулм ўтса фақат сендан ўтди зулм,
Она тилим, кечир мени, она тилим.**

**Сен бўлмасанг нима бизга силлиқ шеърлар,
Бу дунёда тили йўқда дил йўқ дерлар,
Баҳоинг-ку бериб кетган Алишерлар,
Юрагимнинг тўридаги сўлмас гулим,
Она тилим, кечир мени, она тилим.**

**Бир қарасам ҳар шевангда минг жилолар,
Ҳар новдангда, ҳар мевангда минг жилолар,
Қодирийлар, Чўлпонлару, Абдуллолар...
Сенинг қайтган куниng туғилган йилим,
Она тилим, эй муқаддас Она тилим!..**

СЎЗИМИЗГА ЭЪТИБОРЛИ БЎЛАЙЛИК

Куюнчак газетхонлардан хатлар

Мен ёшини яшаб, ошини ошаб келаётган қарияман. Қарияларни биласиз, кундуз кунлари бот-бот қуш уйқусида бўладию тунни бедорликда ўтказади. Шундай пайтлари радио уларни ёлғизлатиб қўймайди, ҳамроҳ бўлади. Хусусан, «Бедорлик» рукни остида берилаётган ибратомуз, тарбиявий аҳамиятга эга бўлган ҳикоялар менга ором бағишлайди, баъзан эса фикрлашга ундайди.

«Бедорлик»да шунга ўхшаш кўплаб ибратомуз ҳикоятлар ва радиопостановкаларни тинглар эканман, актёрларимиз она тилимизда сўзлай туриб, баъзи сўзларни нотўғри талаффуз қилаётганларига ҳайрон бўлиб, ўйланиб қоламан. Сўзимнинг исботи сифатида «Тоҳир ва Зуҳранинг кулмаган бахти» радиоинсценировкасига тўхталмоқчиман. Ҳикоя қаҳрамонларидан бири расм тагига ёзилган «Мажнунтол тагига ўтқазинг мени, ором олай кўланкасида. Мажнунтол тагига ўтқазинг мени, ўтказинг! Мен йиғлаб бўлдим, мен учун йиғласин у», дея дил сўзларини ўқийди.

Қарангки, бу ибораларда ўтказинг сўзи бир неча бор такрорланади. Наҳотки, шу сўзларни ўқиётган актёримиз **ўтқазинг** ва **ўтказинг** сўзларининг маъноси бошқа-бошқа эканлигини, нотўғри ўқиш билан сўзнинг асл маъносини бузиб юбораётганини сезмаса?!

Радио рекламаларининг бирида эса (одатда бу рекламалар ўзгача руҳ, оҳанг билан баён қилинади.) нуқул урология касаллиги бўйича «ёшларимиз уялмай-нетмай мутахассисга мурожаат қилсалар, фақат даво топадилар», дейилади. Бу ерда **даво топадилар** сўзи ўзгача урғу билан — даъво топадилар тарзида айтилади. **Даво** сўзи **даъво** тарзида талаффуз қилиниб, қўпол хатога йўл қўйилади.

Хонандаларимиздан бирининг айтган қўшиғида «Бисмиллоҳир раҳмонир роҳим» сўзлари «Бисмиллоҳу раҳмону раҳим» дея нотўғри талаффузда куйланса, бошқа бир хонандамиз «Мен атир гул шайдоси» қўшиғидаги «райҳон аъло» сўзларини «райҳон ало» деб, яна бирлари «Маъдан шаҳри Олмалиқ» сўзларини «Мадан шаҳри Олмалиқ» дея куйлайди. Эътибор бериб тингласангиз, ҳар иккала ҳолда ҳам айириш белгиси тушириб қолдирилгани яққол сезилади.

Баъзи эшиттиришлар тўғридан-тўғри берилса, баъзилари магнит тасмасига муҳрланган бўлади. Тинглаётган одам қай бири жонлию қай бири жонсиз бўлаётганининг фарқига бориб ўтирмай эшитаверади. Шундай экан, «соат 9 дан 18гача Ўзбекистон канали ўзининг жонли эшиттиришларини бошлайди» ёки «жонли эшиттиришларини тугатади» деган сўзларни айтишнинг ҳожати бормикан?

Яна бир нарсага эътибор беришингизни истардим. Ҳалқимизда "ейиш учун яшаш керак эмас, яшаш учун ейиш керак», деган пурмаъно ибора бор. Бунинг учун, албатта, ҳар бир одам сидқидилдан меҳнат қилади. Ўттиз, қирқ йил, балки ундан ошиқ меҳнат қилиб, имтиёзли дам олишга чиққан нуронийларимизни нафақахўр дейиш тўғримикин? Бу борада Республика Атамалар қўмитасининг қарори бўлиб, нуронийларимизни пенсионер, ижтимоий ҳимоялаш мақсадида давлат томонидан бериладиган ёрдам пули нафақа деб аталиши аниқ айтилган бўлишига қарамай, амалда шунга риоя қилинмаяпти.

Ҳар иккала ҳолда ҳам радио-телевидениеда бўлсин, матбуотда бўлсин, нафақахўр сўзи ишлатилаётганининг гувоҳи бўляпмиз.

Она тилимиз — ниҳоятда бой ва гўзал. Фақат ана шу тилдаги сўзларни тўғри талаффуз қилсаккина, унинг бор гўзаллиги яққолроқ кўзга ташланади.

Ўзбекона лутфимизга, сўзимизга эътиборли бўлайлик.

Жаҳонгир АБУБАКИРОВ,
меҳнат фахрийси

ВЕНГРИЯЛИК АДИБ НОБЕЛ СОВРИНДОРИ

10 октябр куни Стокгольм шаҳрида адабиёт бўйича 2002 йилги Нобель мукофотининг соҳиби эълон қилинди. Унга 72 ёшли венгриялик таниқли ёзувчи Имре Кертес сазовор бўлди. Нобел академиясининг қарорида айтилишича, «Имре Кертес ўз ижодида жамият инсон шахсини ўзига бўйсиндиришга ҳаракат қилаётган бир пайтда у ўз индивидуаллигини қандай сақлаб қолиши керак, деган саволга жавоб излайди». Кертес кўплаб асарарида Освенцим концлагери ва у ерда ўтган асирлик йиллари тўғрисида ёзади. Шунингдек, Академия Имре Кертеснинг илк асари — асирликни бошидан ўтказган ва инсонийлигини сақлаб қола олган одам ҳаёти тасвирланган «Тақдирсиз одам» романига юқори баҳо берди.

Имре Кертес 1929 йилда будапештлик яҳудийлар оиласида туғилган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Освенцим концлагерига тушиб қолади ва 1945 йилда озод қилинади. 1953 йилдан бошлаб эса ўзини ёзувчилик иши ва таржимонлик фаолиятига бағишлади. Унинг энг машҳур асарлари дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган «Инглиз байроғи»(1991) ва «Изқувар»(1977) романларидир. «Тақдирсиз одам» романи 1975 йилда эълон қилинган. Асар бош қаҳрамони асирликнинг бутун азоб-уқубатларини бошидан кечирган ўсмир йигит тақдир зарбалари остида эрта вояга етади. Ёзувчининг «Туғилмаган болага аза», «Изқувар», «Ғаройиб воқеа», «Инглиз байроғи», «Бегона», «Бир сония жимжитлик» каби романлари ўқувчилар ва адабиётшунослар томонидан юқори баҳоланган. Умуман, Кертеснинг барча асарлари автобиографик характерга эгалиги ва улар кўпинча инсон шахси ва зўравон жамият қарама-қаршилиги асосига қурилганлигини қайд этиш керак. Адабиётшунослар Имре Кертес ижодининг ўзига хос томонларидан бири сифатида унинг ҳар бир инсон шахсини тугал ва такрорланмас бир хилқат деб билиши ва шундан келиб чиқиб ижод қилишини таъкидлашади. Нобель мукофотига сазовор бўлганлиги ҳақидаги хабар эълон қилинганда у Берлинда эди. «Мен венгр ёзувчилари ичида биринчи бўлиб ушбу нуфузли мукофотга сазовор бўлганимдан бахтлиман. Аммо мен ушбу мукофотга лойиқ топилмаганимда ҳам хафа бўлмасдим. Чунки ижод аталмиш буюк бир хилқат мен билан ҳамиша бирга», деди ёзувчи хушхабарни эшитгач.

Жамолиддин ТУРДИМОВ

Тақдимот

САМАРҚАНД ИЛОҲИЁТ МАКТАБИ

Мовароуннаҳр заминида етишиб чиққан улуғ муҳаддислар, валийлар, донишманд уламолар ислом динини ривожлантиришга беқиёс ҳисса қўшдилар; улар бир қанча илоҳиёт мактаблари, тариқатларга асос солдилар. Шулардан бири буюк бобокалонимиз Абу Мансур ал-Мотуридий асослаган мотуридия номи билан машҳур бўлган Самарқанд илоҳиёт мактабидир. Иккимингинчи йили Имом ал-Мотуридий таваллудининг 1130 йиллиги кенг миқёсда нишонланганди. Шу муносабат билан йирик олмон олими Улрих Рудолф қаламига мансуб «Абу Мансур ал-Мотуридий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти» китобининг тўлиқ нашри Имом ал-Бухорий халқаро жамғармаси ҳамда Германиянинг Фридрих Эберт жамғармаси ҳамкорлигида амалга оширилганди. Бу илмий-маънавий ҳаётимизда муҳим воқеа бўлди. Мана энди Улрих Рудолфнинг «Ал-Мотуридий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти» китобининг янги — оммабоп, қисқартирилган нашри қўлимизда. Бу нашр ҳам аввалги ноширлар томонидан тайёрланган. Асарни рус ва немис тилларидан Раъно Қобулова билан Ғанижон Маҳмудов таржима қилган. Масъул муҳаррир — профессор Зоҳидулло Мунавваров.

Шу йилнинг 11 октябр куни Ўзбекистон республикаси Миллий матбуот марказида ана шу қимматли китобнинг тақдимот маросими бўлиб ўтди.

Тақдимот маросимини Имом ал-Бухорий халқаро жамғармасининг раиси профессор Зоҳидулло Мунавваров очди. Сўнгра Ф. Эберт жамғармасининг Марказий Осиё ва Кавказдаги ҳудудий вакили доктор Винфрид Шнайдер-Детерс, исломшунос олим Абдулҳаким Шаръий Жузжоний ва бошқалар ал-Мотуридийнинг калом илмига қўшган буюк ҳиссаси ҳақида сўзладилар. Маросимда китоб муаллифи — атоқли олмон исломшунос олими Улрих Рудолф маъруза қилди.

М. ХОЛИҚУЛ ўғли

МАДАНИЙ ҲАЁТ

Шу кунларда пойтахтимизда миллий дарбозлар ва анъанавий цирк гуруҳлари раҳбарлари иштирокида ўқув машғулотлари бўлиб ўтмоқда. Маданият ишлари вазирлиги Халқ ижодиёти республика маркази томонидан уюштирилган мазкур тадбир 15 октябр куни марказда ўз ишини бошлади. Қатнашчилар «Дорбозлик санъатида мусиқанинг тутган ўрни» мавзуидаги давра мулоқоти ўтказдилар. Улар республика эстрада ва цирк санъати коллежида бўлиб, Ўзбекистон халқ артисти Обид Тошкенбоев ва Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Эркин Тошкенбоев билан учрашдилар, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Карима Зарипованинг амалий машғулотларини кузатдилар.

Мазкур тадбир ҳақидаги батафсил маълумот билан газетанинг навбатдаги сонида танишишингиз мумкин.

ИЛМУ АДАБ ҚУББАСИ
ёхуд "АВЕСТО"ГА ТЕНГДОШ ШАҲАР

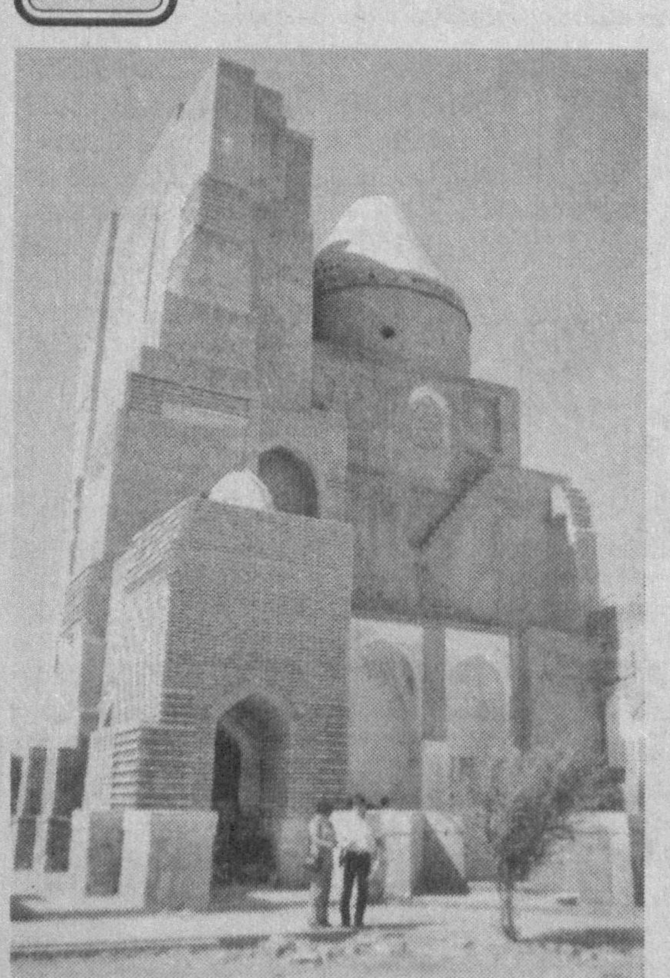

Боши биринчи бетда

Бугун биз кўҳна Кешнинг кўп минг йиллик ёшини аниқлашда ўз ҳиссасини қўшган қадимшунос олимларимизга ҳам ўз миннатдорчилигимизни айтишимиз керак. Шаҳарни ва унинг ёдгорликларини археологик жиҳатдан ўрганиш ишлари юбилей муносабати билан янада кенгроқ кўламда давом эттирилмоқда. Бизнинг тўйга тараддуд бўйича амалга ошираётган ишларимиз эса асосан тарихий обидаларни таъмирлаш ва шаҳарни ободонлаштириш ишларини ўз ичига олади. Ёдгорликларни таъмирлаш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирлиги томонидан жалб этилган хоразмлик, самарқандлик, бухоролик усталар, шунингдек, Фарғона водийсидан келган таъмирловчилар ғайратшижоат кўрсатиб жуда катта ҳажмдаги ишларни рўёбга чиқардилар. Ҳозирга қадар Оқсарой, Дорут тиловат, Дорут саодат обидалари, Чўбин мадрасаси ва Чорсу ёдгорлигида бир миллион сўмликдан зиёд таъмирлаш ва сайқаллаш ишлари бажарилди.

Қай бир жойдан бир ғишт олсам, ўрнига ўн ғишт қўйдирдим, бир дарахт кестирсам, ўрнига ўнта кўчат эктирдим.

Амир ТЕМУР

Бундан ташқари, шаҳарнинг барча марказий кўчалари кенгайтирилиб, обод қилинди, барча магистрал сув қувурлари янгиланди. Бу ишлар "Қашқадарё автойўл" бошқармаси бўлинмалари ва шаҳар ободонлаштириш ташкилотлари, "Ҳисораксувқурилиш" трести жамоаси томонидан амалга оширилди. "Ўзбектуризм" ташкилоти эса шаҳардаги хорижий сайёҳларга мўлжалланган меҳмонхонани таъмирлаб, янгидан жиҳозламоқда.

Шаҳрисабз марказидаги Амир Темур майдони катта тўй муносабати билан янги қиёфа касб этаётир. Бу ерда ярим миллион сўмликдан кўпроқ ободончилик ва бунёдкорлик ишлари амалга оширилди. Айни пайтда, шаҳарнинг маданият саройи, марказий бозори, газ тармоқлари ҳам таъмирланди. Шуни айтиш керакки, Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги шарофати билан рўёбга чиқаётган ишларда барча ташкилотлар, шаҳарнинг барча аҳолиси, талабалар, муаллимлар, ўқувчи ёшлар иштирок этиб, фидоийлик кўрсатмоқдалар.

Катта тўй муносабати билан Шаҳрисабз гўзал келинчакдек яшнаб, ўзининг исми-жисмига монанд қиёфа касб этди. Зеро, Шаҳрисабзнинг тўйи бутун Ўзбекистоннинг, истиқлол шукуҳидан баҳра олган халқимизнинг тўйидир.

П.РАВШАНОВ: — Марказий Осиёда тарихи неча минг йилларни бўйловчи шаҳарлар кўп. Бироқ бу шаҳарлар силсиласида Шаҳрисабз алоҳида бир ўринни эгаллайди. Унинг илк тарихи, кишилик манзиллари милоддан олдинги учинчи минг йилликларга бориб тақалади. Кишилик манзиллари, шаҳар ва қишлоқлар тақдири айни вақтда инсонлар тақдири демакдир. Асрлар ғубори қоплаган тарихимиз саҳифаларида ҳали бизга қоронғу бўлган аждодларимиз қисмати битилганки, уни топмоқ ва илмий жиҳатдан тадқиқ этмоқ бугунги авлодлар бурчидир.

Қадимда бу юртни юнон ва хитой солномачилари Жанубий Сўғд, Жанубий Турон деб атаганлар. Академик Яҳъё Ғуломов бошчилигидаги олимлар Қашқадарё воҳасини қадимшунослик нуқтаи назаридан ўрганиш борасида жуда катта ишларни амалга оширганлар. Ибтидоий замонлардаёқ воҳада ҳунармандчилик, темирга ишлов бериш, тасвирий санъат ривож топган. Кеш ва Навтака каби кўпгина шаҳарлар мажмуасига яна ўнлаб қалъа ва қўрғонларни ҳам киритиш мумкинки, улар Афросиёбга деярли тенгдош бўлган шаҳарлардир. Бу жойлардан топилган милодий эрадан аввалги IX асрларга доир ҳунармандчилик ва тасвирий санъат буюмлари шундан далолат беради.

Кеш-Шаҳрисабзнинг шаҳар сифатида шаклланиш жараёни ҳам бевосита ана шу давр билан белгиланади. Александр Македонскийнинг Ксенеппа, яъни Кешга келиши ҳақида ёзган Квинт Курций Руфнинг гувоҳлик беришича, вилоятда зич жойлашган қишлоқлар кўп бўлган, ҳосилдор ерлар нафақат тубжой аҳолини, шунингдек, келгиндиларни ҳам жалб этган. Бундан англашиладики, Кеш атрофидаги унумдор ерлар ва эл-улус тиғиз яшовчи қишлоқларнинг кўплиги, тоғларда қазилма бойликларнинг сероблиги асрлар давомида савдо-сотиқни, маданий ҳаёт тарзини марказлаштириб турувчи шаҳар-қасабаларнинг вужудга келиш жараёнини тезлаштирган. Олимларимиз Кешнинг ёшини аниқлашда ана шу сингари тарихий-жуғрофий маълумотларни археологик ашёлар билан қиёслаб, «Авесто» битиклари, аҳамонийлар ёзувлари ва юнон-рим манбаларига таяниб иш кўрдилар.

Шаҳрисабз тарихи ғурур ва ифтихор қилиш мумкин бўлган тарихдир. Бироқ мустақилликка эришгунимизга қадар бу тарих Ватанимиздан олисда кўпроқ ўрганилган эди. Юнон, Хитой ва Араб манбалари, хорижлик сайёҳлар ёзиб қолдирган тарихномалар шундан далолат беради. Шаҳрисабзда фозил кишилар, алломалар, ижодкорлар кўп ўтган. Улар ёзиб қолдирган маънавий меросни тадқиқ этиш ва мавжуд манбаларга қиёсан кенг кўламда ўрганиш учун эндиликда катта имкониятларга эга бўлдик. Шу мақсадда яқиндан бошлаб бизнинг Қарши Давлат университетимизда Кеш ва Насаф тарихини ўрганиш маркази ўз фаолиятини бошлади. Биз бу марказга таниқли тарихчи ва қадимшунослар, адабиётшунос олимлар ва ижодкорларни жалб этяпмиз.

Юртбошимиз 1996 йил 19 октябрда Шаҳрисабзда Амир Темур ҳайкалининг очилиш маросимида сўзлаган нутқида айтиб ўтганларидек, «Мустабид босқинчи мафкура даврида бизни Амир Темурдек буюк бобомиздан, бой ўтмишимиздан айириб, халқимизнинг маънавиятини, ғурурини, ифтихорини ерга урмоқчи бўлдилар. Юртимизда, жумладан, Шаҳрисабзда бевосита Соҳибқироннинг саъй-ҳаракатлари билан бунёд этилган тарихий обидалар харобага айлантирилди. Ҳатто ул зот ва авлодларининг қабр-мақбаралари ҳам «илмий тадқиқотлар» ниқоби остида талон-торож этилди, топталди».

Бугун ҳаммамиз гувоҳмизки, ҳурриятга эришганимиздан сўнг миллий-маънавий қадриятларимизни тиклаш жараёнида шаҳарларимиз, тарихий ёдгорликларимиз ўз қаддини тиклаб, барча гўзалликларини намоён этаётир. Бу жиҳатдан, аввало, Амир Темур бобомизнинг 660 йиллиги, қолаверса, мана бугун Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги муносабати билан кўҳна Кешнинг бетакрор обидаларини таъмирлаш ва шаҳарни ободонлаштириш юзасидан қилинаётган бунёдкорлик ишлари қалбимизга бемисл ғурур ва ифтихор бахш этаётир. Шаҳрисабзнинг тўйи — бу улуғ аждодлари шавкатидан куч-қувват олган ва ўзининг келажаги буюк давлатини барпо этаётган озод миллатнинг тўйидир.

А. БЕРДИМУРОДОВ: — Қадимий карвон йўллари чорраҳасида жойлашган Кеш — Шаҳрисабзнинг қадим Турон тарихида тутган алоҳида ўрни ва аҳамияти аллақачон исботланган. Кешнинг шаҳар сифатида пайдо бўлиши ва бу шаҳарда савдо-сотиқ, ҳунармандчилик, санъат ва маданиятнинг ривожланиши бевосита Буюк Ипак йўлининг шу манзилдан ўтганлиги билан ҳам боғлиқ. Аслида қадимий карвон йўллари обод манзилларни бир-бирига боғлаган ва шу тариқа инсоният тараққиётига хизмат қилган. Тарихий манбалар ва археологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, энг қадимги даврлардаёқ Қашқадарё воҳасининг шаҳар ва қишлоқларини карвон йўлларининг бир неча тармоқлари кесиб ўтган. Шарқ мамлакатларидан Жанубий Бақтриянинг Балх шаҳрига келган савдо карвонлари Амударёдан ўтиб, Термизда тўхтаганлар. Сўнгра карвон йўли Бойсунтовдаги Темир дарвоза орқали Қашқадарё сўғдининг йирик шаҳарларидан бири бўлган Насафга олиб келган. Насафдан Ғарб сари юрилса Бухоро, Шарқ сари борилса Кеш — Шаҳрисабзга келинган. Кешда дам олган савдо карвонлари Тахиқорача довонидан ошиб, Самарқандга борганлар. Анча машаққатли, бироқ бу қисқа йўл устида бир қанча карвонсаройлар бино қилинган. Об-ҳаво ноқулай пайтлари эса савдо карвонлари Самарқандга Жом йўли орқали қатнаган. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрларига кўра, Бойсунтоғ яқинидаги Оқрабоддан Яккабоғ тоғ ёнбағирлари орқали ўтган йўл билан ҳам ёз ойлари қисқа вақтда Кешга бориш имкони бўлган.

Тарихий манбаларда Кешнинг халқаро алоқалари ва савдо-тижорат билан боғлиқ тарихий аҳамияти хусусида муҳим маълумотлар

Темурбекнинг зоди буди Кешдин учун, шаҳар ва пойтахт қилурға кўп ва хўб эҳтимомлар қилди, олий иморатлар Кешти бино қилди...

Заҳириддин Муҳаммад БОБУР

сақланиб қолган. Масалан, Хитой тарихий йилномаларида ёзилишича, илк ўрта асрларда Кешдан Хитойга зотдор отлар, қимматбаҳо тошлар, тақинчоқлар, дориворлар ва жундан тўқилган ранг-баранг гиламлар келтирилган. Айниқса, Кешнинг қизил, қора ва тош тузлари бутун жаҳонда машҳур бўлган. Бу тузларнинг Кешдан Хитойга келтирилганлигини америкалик тадқиқотчи Э.Шефер ҳам таъкидлаган.

Кеш тузи ўрта асрларда Хуросонда ҳам жуда харидоргир бўлганлигини араб сайёҳи Ибн Хауқал ўз асарларида ёзиб қолдирган. Ўрта асрларнинг муҳим тарихий манбаси ҳисобланган "Ҳудул ал-Олам"да ёзилишича, Кешдан қазиб олинадиган бундай туз Ер юзининг бошқа қисмида учрамаган.

Кешнинг "қуюндек чарх уриб ўйнайдиган раққосаларию, моҳир созандалари" ҳам машҳур бўлган. Бу созандаю раққослар бой-зодагонлар ҳамда подшоҳлик саройларида хизмат қилганлар. Араб сайёҳлари Ибн Хауқал ва Ал-Мақдисийларнинг ёзишларича, Кеш шаҳрининг работ қисмида улкан бозор бўлиб, унда дунёнинг турли томонларидан келган савдо аҳлини ва уларнинг анвойи молларини учратиш мумкин бўлган.

Илк ўрта асрларда қадимий Самарқанд дарвозаларидан бири Хитой дарвозаси, бошқа бири эса Кеш дарвозаси деб аталгани ҳам Кешнинг мавқеи жуда юксак бўлганини кўрсатиб турибди. XIII асрда мўғуллар томонидан вайрон қилинган Кеш орадан бир аср ўтиб ўз қаддини тиклаб олди ва Шаҳрисабз номи билан довруқ таратди.

М.ИСОМИДДИНОВ: — Шаҳрисабз ва Самарқанд воҳалари қадимги Суғднинг ривожланган, тарихи ва маданияти деярли бир хил равнақ топган ўлкаларидан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу икки воҳа тарихини ўрганиш мобайнида кўп жиҳатдан ўхшашликларни учратдик. Жумладан, милоддан аввалги X — VIII асрларда ҳар икки воҳада қадимги деҳқончилик маданияти шаклланган бўлиб, бу воҳаларни макон тутган қабилалар ертўла ва ярим ертўлаларда яшашган, деҳқончилик ва уй чорвачилиги билан шуғулланишган. Улар жуда оддий яшашган, кундалик турмушда кўпроқ тош қуроллар — тошпичоқ, тошўроқ, тош ёрғучоқдан фойдаланишган. Ҳатто барча сопол идишлар ҳам дастлаб кулолчилик чархида эмас, қўлда ясаларди.

Бироқ одамларнинг турмуш тарзи оддий кўрингани билан маънавий дунёси, фалсафий дунёқараши ўз давридан анча илгарилаб кетган эди. Буни топилган қадимшунослик материаллари яққол кўрсатиб турибди. Масалан, зардуштийлик дини ва унинг асосий китоби қадимги Сўғдиёнада яратилган дейишга асос бор. Чунки зардуштийлик динининг вужудга келиш даври билан шуғулланувчи жуда кўп мутахассислар унинг жуда қадим замонларда яратилганлиги ҳақида ёзишади. Қарши шаҳри яқинидаги Ерқўрғон харобаларининг қуйи қатламларидан, Кеш-Шаҳрисабз яқинидаги Сангиртепадан, шунингдек, Самарқанд яқинидаги Челак шаҳридан беш километр жанубий шарқдаги Кўктепа ёдгорлигининг қуйи қатламларидан ҳам бир хил ривожланиш босқичида яшаган қабилаларнинг излари қадимшунослар томонидан ўрганилган. Кўктепада айтиб ўтилган бу белгилардан ташқари сопол пиширишдан қолган шлак ҳам топилди. Бу ўша давр одамлари хумдондан фойдаланишганидан далолат беради.

Милоддан аввалги VII — VI асрларга келиб эса, айнан мана шу айтиб ўтилган жойлардаги ҳозирги шаҳар харобалари марказлари тагида гувалаксимон ғиштлар билан кўтарилган платформалар устида зардуштийлик ибодатхоналари қурилган. Бу милоддан илгариги VII асрнинг бошларидан Сўғдиёнада (Бақтрияда ҳам) зардуштийлик дини тўлиқ шаклланганини кўрсатади.

Археологлар ер остида кўмилиб ётган ёдгорликларни топиш орқали бу маълумотларни аниқлашган. Ўша давр ёзма манбалари бўйича мутахассис И.В.Пьянков "Зардушт пайғамбар Дарғом бўйидаги Порушаспа хонадонида дунёга келган ва унинг янги дин тўғрисидаги ғояларини халқ қабул қилмагач, у Бақтрияга бориб ўзининг янги динини тарғиб қилади", дейди. Биринчи бўлиб янги динни Бақтрия подшоси Виштаспнинг хотини қабул қилади ва бу дин аста-секин бошқа ўлкаларда ҳам тарқайди. Қадимшунослик фактларининг ёзма манбалар билан бу қадар ҳамоҳанг келиши камдан-кам учрайди ва у археолог учун бахтли тасодиф ҳисобланади.

Зардуштийлик дини вужудга келгандан кейинги босқич — илк шаҳарлар ва илк давлатлар вужудга келган даврдир. Милоддан аввалги VII асрнинг бошларидан Қашқадарё воҳасида Узунқир ва Ерқўрғон, Зарафшон воҳасида эса Кўктепа ва Самарқанд вужудга келган. Агар атрофдаги ҳудудлар тараққиётига назар соладиган бўлсак, жумладан, Эроннинг марказий қисмларида ҳам ўша даврда бу қадар қадимги шаҳарлар бўлганини билмаймиз.

Ўзбекистон ҳудудида эса аҳамонийлар империясига қадар қадимги Бақтрия подшолиги ва Хоразм давлати бўлганлиги тўғрисида кўпгина ёзма манбалар хабар беради. Суғд давлати тўғрисида эса шу чоққача бирорта ёзма маълумотга эга эмасдик.

Лекин кейинги йилларда олиб борилган археологик қидирув ишлари натижасида бу борада янги маълумотларни олдик. Яъни давлатчилик бўлганлиги тўғрисида ёзма манбалар хабар берувчи Бақтрия ва Марғиёна ҳудудида топиб ўрганилган қадимги шаҳарларнинг майдони Суғдда топиб ўрганилган шаҳарларнинг майдонидан анча кичик. Бундан ташқари, Самарқанд шаҳри дастлабки шаклланган давридаёқ умумий майдони 220 га. ни ташкил этган, унинг шимолий қисмида эса, яқин 20 га. майдон ҳокимнинг арки учун йирик мудофаа девори билан ажратилган. Бизнинг фикримизча, бу арк оддий шаҳар ҳокимининг арки эмас, балки Суғд давлати ҳукмдорининг арки эди.

Шунинг учун ҳам Александр юришлари битилган ёзма манбаларда Мароқандани эгаллаган Спитаменни қувлашганда у "шимол томонга — "бастилеяга", яъни иккинчи пойтахтга кетди" (гап давлатнинг пойтахти устида кетяпти) дейилади. Зарафшон воҳасида фақат подшолар ов қиладиган махсус Бозойир қўриқхонаси бўлганлиги тўғрисида ҳам ёзилган. Бу икки мисол шу жойда давлат ва унинг подшоси фаолият олиб борганлигидан далолат беради.

Демоқчиманки, қадим Кешнинг 2700 йиллиги қадимшунос олимларимиз қўлидаги муҳим ашёвий далиллар асосида тадқиқ этилган бўлиб, бу даврда юртимизда жаҳон сайқали

Амир Темурнинг халоскорлик даҳоси мўғуллар оёғи остида топталган ўлкаларни озод қилди. Соҳибқироннинг марказлашган буюк салтанат тузиш билан бирга Оқсарой каби муаззам иморатлар қуриб, юрт ободончилиги йўлида қилган хизматлари ҳам бетакрордир.

Аҳмад Ҳасан ДОНИ, профессор (Покистон)

бўлишга арзигулик шундай улуғ шаҳарнинг шаклланиши асло тасодиф эмас. Шаҳрисабзнинг тарихи мустақил Ўзбекистоннинг тарихи, ўзбек давлатчилигининг илдизлари кўп асрларни қамрашидан яна бир далолатдир.

Б.ҚОСИМОВ: — Дарҳақиқат, домла айтиб ўтганларидек, Шаҳрисабз дунёнинг энг қадим шаҳарларидан бири сифатида алоҳида нуфузга эга. У ҳақда "тарихнинг отаси" деб ном олган Ҳеродот, Ктезийлар ҳам ёзишган. Ҳеродотнинг дунёдан ўтганига эса 2425 йил бўлибди.

Шаҳрисабз дунёнинг энг гўзал шаҳарларидан. Бу масканнинг Шаҳрисабз деган номи XIII асрда пайдо бўлди. Илгари номи бошқача — "Ксеннипа", "Кеш" эди. Жаҳон кўрган сайёҳлар шаҳарларни бир-бир қиёслаб, эҳтимол шу тўхтамга келган бўлсалар керак. Бу шаҳарни милоддан олдинги 328 йилда Искандар забт этган, 710 йилда араблар олдилар. 1220 йилда мўғуллар босди. 1870 йилда чор Русияси қўлига ўтди...

Аҳмад Заки Валидий "Умумтурк тарихига кириш" китобида: #Абдулқодир ал-Бағдодийнинг "Ал-фарқу байн ул-фироқ" асарида келтирилишича, араблар Кешни олганларида шаҳарни "тудун", "сиғин", "бек"лар идора этар эдилар", деб ёзади. Муаллиф Акрит исмли бир тудуннинг уйида ҳеч ерда учратмаган ноёб хитой буюмларини, вазалар, газмолларни кўрганлигини ёзади... Бу 710 йил эди. Фахриддин Розий "Жомеул улум" да ёзишича, салжуқийлар Эронга кетишдан олдин Кеш ва Нахшаб орасида 15 минг хонадон бўлиб, кўчиб бориб яшаб турган... Бу 935 — 1035 йилларга тўғри келади. Мўғул хони Ясавурхон Чиғатой улуси шаҳзодаси Кепакхонга жаҳл қилиб, Термиз, Кеш, Нахшаб, Самарқанддан 10 мингларча аҳолини Амударё этагига кўчирган. Кепакхон 1318 — 1326 йилларда хон бўлган. Зайниддин Қазвинийнинг ёзишича, 1386 йилда Соҳибқирон Амир Темурнинг Эронда сафардалигидан фойдаланган Тўхтамиш Кеш ва Нахшабни талайди...

1388 йилда Амир Темур Шаҳрисабзда ғоят муҳим қурултой ўтказади...

Шаҳрисабз дунёнинг энг маданий шаҳарларидан десам муболағага йўймассиз. Ёзган асарлари мўъжизадек қабул қилинган Амир Хусрав Деҳлавийнинг отаси Сайфиддин Маҳмуд шаҳрисабзлик эди. У мўғул босқини туфайли юртидан бош олиб кетди, муҳожир бўлди. Бироқ қазойи қадар шундан экан, 1261 йилда улар билан тўқнашувда шаҳид кетди. Ҳар бир сўзга минг бир маъно жойлай олган Мирзо Абдулқодир Бедил-чи! Унинг отаси шаҳрисабзлик ўзбеклардан эди? Тўғри, улар асарларини форс-тожик тилида ёздилар, тўғрироғи ёзишга мажбур бўлдилар. Бу — бошқа масала. Майли, бевосита "ўз" адабиётимизни олайлик. Буюк Навоий бобомиз тақдир тақозоси билан Ҳиротда туғилди. Икки жуғрофий ўлка Хуросон ва Мовароуннаҳрни она ватан билди. Ҳирот ва Самарқандни кўнглига бениҳоя яқин тутди. Лекин муҳташам "Ҳамса"га Шаҳрисабз билан боғлиқ алоҳида бир ҳикоя киритди.

Дарҳақиқат, Шаҳрисабз адабий оламда ҳам мумтоз бир мавқега эга эди. Шуларга кўра Соҳибқирон Амир Темурнинг Шаҳрисабздай бир юртда туғилиб вояга етмоғи ва бу шаҳарнинг муайян даврларда дунёнинг сиёсий марказига айланмоғида теран маъно бор.

Устоз Шайхзода айтганидек:

Шаҳарлар боқийдир, умр — ўткинчи,
Дарёлар собитдир, сувлар — кўчкинчи.

А.ЯҲЁЕВ: — Қутлуғ тўйи нишонланаётган Шаҳрисабздаги энг диққатга сазовор тарихий обидалардан бири — бу, шубҳасиз, муҳташам Оқсаройдир. Соҳибқирон Амир Темурнинг зафарли юришларини тарихга муҳрлаган Шарафиддин Али Яздий: "781-сичқон йилининг бошида (милодий — март 1380 йил) эрта баҳорда яратган Оллоҳ шаҳардаги ўт-ўланлар, яйлов-боғларни қиш уйқусидан уйғотган паллада, кўк тоқининг меъмори ер юзасидаги дов-дарахтларни ҳам ям-яшил либосга ўраган вақтда...

Соҳибқирон Кешнинг гўзаллигига маҳлиё бўлиб, салтанат пойтахтини — Шаҳрисабз қалъасини қуриш учун фармон берди. Қалъа қурилиши бошланди. Шаҳар ичкарисида ҳам гўзал бир сарой қад ростлади ва у ўзининг ҳашамати ва улуғворлиги билан машҳур бўлди", деб ёзади.

Афсуски, замондошлар тасаввурини лол қолдирган, гўзалликда тенги йўқ ҳашаматли сарой ансамблидан бугун фақат дарвозахона пештоқигина сақланиб қолган. Бироқ Испания қиролининг элчиси Рюи Гонзалес де Клавихо ўз кундаликларида Оқсаройнинг ўша даврлардаги кўринишини тўкис тасвирлаб қолдирган. 1404 йил 29 август куни элчиларни саройга таклиф қилганларида у ерда жуда кўп усталар ишлаётган бўлиб, қурилиш 20 йилдан бери давом этаётган эди: "Бу саройда жуда узун йўлак жуда баланд дарвозага элтади, бу ерда ўнг ва сўл томонларда кошинлар билан нақшлар тушириб безатилган ғиштин равоқлар бор. Ғиштин равоқлар кичик хоналарни эслатади... Бинонинг баланд ва кенг эшиги олтин кошин ва қимматли тошлар билан безатилиб, чиройли қилиб ишланган...

Бу эшик орқали тўғри қабулхонага кирилади. Чорси шаклидаги бу хонанинг деворларига олтин ва ферузадан нақшлар ишланган. Шифти эса олтин ҳаллар билан қопланган. Бу ердан элчиларни юқори қаватга олиб чиқиб, олтин-кумуш билан безатилган бўлимлар ва хоналарни кўрсатишар, олтин, кумуш, ранг-баранг қимматбаҳо тошлар билан безатилган хоналар шунчалар кўпки, уларни тасвирлаш учун жуда кўп вақт зарур бўлади. Бетакрор санъати билан шуҳрат қозонган Париж усталари ҳам бу ердаги безакларни ўта муҳташам деб ҳисоблашлари шубҳасиз".

Оқсарой меъморий мажмуасини 1500 йили бу ерда бўлган Заҳириддин Бобур қуйидагича тасвирлаган: "Темурбек Кешда буюк иморатлар бино қилган. Оламда бундай тоқи олий бўлганлиги маълум эмас. Айтишларича, у Тоқи қасрийдан ҳам каттадир."

Оқсаройнинг Шаҳрисабз ва умуман юртимиз шаҳарсозлигида тутган ўрни беқиёс. Ҳозир бу иншоотда олиб борилган тадқиқотлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Темурийлар давридаги бундай катта ва маҳобатли биноларнинг бинокорлик услублари алоҳида эътиборни жалб этади.

1970-1980 йилларда пештоқнинг жануб томонида археолог Х. Султонов томонидан қазишмалар олиб борилиб, ранг-баранг кошин тахтачалар билан безатилган ҳовли саҳни ва ҳовуз топилган эди. Топилмаларни сақлаб қолиш услуби, ҳозирча етарлича мукаммал бўлмаса-да, уларнинг усти ёпилган ҳолда сақланаётгани, бинобарин, асосий бинони консервациялаш юзасидан катта тадқиқотлар олиб борилаётгани ва иншоот атрофидан топилган ҳовли саҳнларини табиий ҳолида сақлаб намойиш этиш учун тайёрлангани айни муддаодир.

Бу буюк меъморий ёдгорликни тўлиқ тадқиқ этиш бўйича ўз ечимини кутаётган муаммолар ҳам йўқ эмас. Ўйлаймизки, қизғин давом эттирилаётган илмий-тадқиқот ишлари дунёдаги барча "Оқ уй"ларга номи асос бўлган Амир Темур барпо эттирган Оқсаройнинг ҳали номаълум бўлган сирларини ҳам очиши шубҳасиз.

П. ШЕРМУҲАМЕДОВ: — Араб муаллифларининг асарларида кўҳна Кеш Суғднинг пойтахти сифатида эътироф этилган. Қадимий юнон, Хитой манбаларида, суҳбатимизда алоҳида таъкидланаётгани каби, Кешнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётига доир жуда кўп маълумотлар келтириб ўтилади. Ибн Хауқал: "Кеш кўҳандиз, қўрғон ва работга эга шаҳардир", деб ёзади. Ал-Муқаддасий эса: "Кеш замини жудаям серҳосил бўлиб, савдогарлар бу ердан эртапишар меваларни олиб кетишган", дейди.

Қадимда Кешнинг тузи бутун жаҳонда машҳур бўлганлиги ҳақида айтилди. Мен ҳам бу ҳақда манбаларда кўп ўқиганман. Хўш, бу туз қайси хусусиятига кўра машҳур бўлган? Биламизки, ҳозир кўп мамлакатлар туз ишлаб чиқаради. Бироқ уларга инсон ҳаёти учун ниҳоятда зарур бўлган йод моддаси қўшилади. Кешнинг ўша қадимдаги қизил, қора тош тузлари эса таркибида йод моддаси табиий ҳолда учраши билан машҳур бўлган. Шунинг учун ҳам у фақат Хитойдагина эмас, Ҳиндистон ва Эронда ҳам, кўпгина Ғарб мамлакатларида ҳам бениҳоя қадрланган. Кешлик савдогарлар қизил ва қора туз билан бирга нафис матолар ва учқур арғумоқлар билан ҳам савдо қилишган. Маҳмуд ибн Валининг ёзишича, "Кеш маҳсулоти — бу отлар, туялар, қарбас, намат, айниқса, қизил туз... Экин турларидан ғалла, узум ва қовун яхши ҳосил беради".

Шу ўринда айтиб ўтиш керакки, Париж ва Лондон музейларида ҳам Кешнинг қизил тузи ва тангалари ҳақида муҳим маълумотлар берилган.

Шарафиддин Али Яздий "Зафарнома"да гувоҳлик беришича, Кеш барча улуғ айёмларда исломнинг буюк алломалари йиғиладиган табаррук жой ҳисобланган. Бу шаҳарда Абу Муҳаммад ал- Кеший, Абдуллоҳ Муҳаммад ас-Самарқандий ва бошқа кўплаб алломалар ватан тутган ва илм аҳли уларнинг билим ва фазилат нурларидан баҳраманд бўлмоқ учун чор атрофдан, турли ўлкалардан шу муборак шаҳарга келар эдилар.

Бир неча йиллардан буён қадимшунос олимларимиз Кеш-Шаҳрисабз атрофидаги Сангиртепа ва Узунқир харобаларида изланишлар олиб бориб, милодий эрадан аввалги IX —

Бутунжаҳон Мероси қўмитаси Шаҳрисабзнинг тарихий марказини Бутунжаҳон Мероси рўйхатига киритди. Ушбу рўйхатга киритилган маданий ёки табиий ёдгорликнинг бебаҳо ва умуминсоний қимматга эга эканлиги эътироф этилади ҳамда инсоният манфаати учун ҳимоя қилиниши зарурдир.

Коичеро МАШУРА

VIII асрларга доир қимматбаҳо ёдгорликлар, сопол идишлар, тангалар, иш қуроллари, девор изларини топиш ва аниқлашга муваффақ бўлдилар.

Н. ХУШВАҚТОВ: — Кўҳна Кешнинг тўйи муносабати билан Шаҳрисабз моддий маданият тарихи музейи ходимлари музейимиз фонди ва ёдгорликлар муҳофазаси билан шуғулланувчи ташкилотлар билан ҳамкорликда "Авесто"га тенгдош Шаҳрисабз", "Ўрта асрларда Кеш шаҳарсозлик тарихи ва маданияти", "Шаҳрисабз этнографияси ва халқ амалий санъати" мавзуларида экспозиция тайёрлаш учун лойиҳалар ишлаб чиқди. Ҳозир намойиш учун тайёрлаб қўйилган бу экспозиция Шаҳрисабзнинг жаҳон тарихида тутган ўрни ҳақида кенг жамоатчиликнинг тўкис тасаввур олишига имкон беради.

Айни чоғда музейимиз ходимлари Фанлар академиясининг Археология институти олимлари билан ҳамкорликда изланишлар олиб бориб, янги топилмалар билан музей заҳирасини бойитмоқдалар ва шу изланишлар натижасида Шаҳрисабзнинг бой ўтмишига доир қимматли маълумотларни қўлга киритмоқдалар. 2002 йилдаги илмий изланишлар ичида энг муҳими — бу мезолит даврига доир қоятош суратлар ҳамда жаҳонда энг қадимий ҳисобланган календар тизимининг топилганидир. Қоятош суратлар Шаҳрисабз атрофидаги ҳозирги Чироқчи туманига қарашли Қўриқсой қишлоғида жойлашган Сийпантош ёдгорлигидадир. Ўзбекистон Миллий университети археология кафедраси ходимлари АҚШ олимлари билан ҳамкорликда палеолит даврига масуб ёдгорликларни излаш натижасида Сийпантош ёдгорлигида Ўзбекистоннинг қадимий маданиятига доир қизиқарли археофактларга дуч келдилар. Бу ёдгорликдаги тоғ эчкилари, ёввойи буқа суратлари, шунингдек, турли геометрик шакллар, турфа тимсоллар ва уларни темир рудаси мавжуд бўлган қизил тупроқдан бўёқ тайёрлаб чизган одамларнинг панжа излари олимларда жуда катта қизиқиш уйғотмоқда. Айниқса, таёқчасимон тарзда кетма-кет бармоқ билан чизилган 28 белгининг ёйсимон тарзда жойлашгани, ўн бешинчи ва ўн олтинчи белгининг энг юқори нуқтада эканлигига қараб, бу суратларни қадимий ой календари дейишга асос беради. Бу белгилар атрофида доирасимон тасвир ҳам мавжуд бўлиб, доиранинг ўртасида хоч чизилган. Қадимги рассом ойнинг ҳаракатланишини рамзий жиҳатдан шундай ифодалаган бўлиши мумкин.

Юртимиз тарихи ва маданиятига доир бундай ёдгорликлар устида илмий изланишларимизни давом эттираётиб, яна бир масалага алоҳида диққатни жалб этишимиз зарур бўлади. Бу юқори савияли, маданиятли ва билимли экскурсиячи-гидларни тайёрлаш масаласидир. Фақат Шаҳрисабзга эмас, барча тарихий шаҳарларимиз учун шундай мутахассисларни махсус тайёрлаш керак. Айни чоқда улар учун зарур қўлланмалар, археологик ва тарихий ёдгорликлар ҳақида рисола ва китоблар, йўлкўрсаткичлар нашр этишнинг аллақачон вақти келган. Бундан буён Шаҳрисабзга жаҳоннинг турли мамлакатларидан

келаётган сайёҳлар сафи янада кўпаяди. Энг муҳими, Шаҳрисабзнинг ўзида алоҳида сайёҳлик бюроси ташкил этиш ва бу муассасада экскурсиячи-гидларни вақти-вақти билан нафақат чет тиллари бўйича, айни чоқда тарихий билими, маданияти ва савияси бўйича ҳам аттестациядан ўтказиб туриш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайман. Бу ишда музейимиз илмий кенгаши яқиндан ёрдам бериши мумкин.

Б. ЙЎЛДОШЕВ: — Набижон, жуда долзарб масалани кўтардингиз. Атоқли шоиримиз Абдулла Орипов, бир суҳбатида айрим экскурсиячи-гидларнинг Хива ва Самарқанддаги обидаларимиз тарихи ҳақида хорижликларга сўйлаётган гапларини эшитиб уялаб кетаман деган эди. Чунки уларнинг аксарияти эски тузумдан қолган ва ўша давр мафкурасига хизмат қилувчи сохта тарихлар билан қуроллантирилган эди. Сир эмаски, ўша экскурсиячи-гидлар алмисоқдан қолган ҳикояларини ҳамон тўтидай сайраб юрибдилар. Бунга жиддий эътибор беришимиз керак.

Энди бевосита Шаҳрисабзнинг тарихи ҳақида фикр юритадиган бўлсак, унинг адабий муҳити назаримда ҳали зарур даражада чуқур тадқиқ этилмаган. "Тазкираи Салимий" каби ноёб китоблар, Биноийлар, Ҳиромийлар, машҳур ҳаттотлар, билан боғлиқ тарихни мукаммал ва изчил ўрганиш ўтмиш маънавиятимизга доир жуда қимматли маълумотларни берган бўлур эди. Бу борада юқорида Поён Равшанов айтиб ўтганларидек, яқинда Қарши Давлат университети қошида иш бошлаган Кеш ва Насаф тарихини ўрганиш маркази амалга ошираётган изланишлардан умидимиз катта.

Давра суҳбатида, шунингдек, Шаҳрисабз шаҳар маданият ишлари бўлими раҳбари Болта Бозоров, шоир Турсун Али, "Адолат" нашриёти директори Маҳмуд Сатторов, Шаҳрисабз жомеъ масжиди имом хатиби Абдухалил Дўстмурод ўғли ва бошқалар сўзга чиқишиб, инсоният маданий тараққиётининг олтин белбоғи — Буюк Ипак йўлининг кўрки бўлган Шаҳрисабзнинг ўчмас шавкати, соҳибқирон Амир Темур ва улуғ Алишер Навоийнинг бу шаҳарга бўлган меҳр-муҳаббати, улуғлар камол топган ва туғанмас фахр-ифтихор туйған қадим шаҳар ҳаётининг ўтмишдаги ва бугунги шукуҳи ҳақида ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар.

Суҳбатни Мурод АБДУЛЛАЕВ тайёрлади.

Ёшлар шеърияти: таҳлил ва талқинлар

ТАСАВВУР АНИҚЛИГИ — ТАШБЕҲ ҚУДРАТИ

Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёни бадиий адабиёт жабҳасида ҳам жиддий эврилишларга йўл очиб берди. Хусусан, миллий мустақиллик мафкураси, ижод эркинлиги натижасида ёшлар шеъриятида ҳам бир қадар жонланиш сезилаётир.

Кейинги пайтларда ёшлар шеъриятида кузатилаётган ижобий ўзгаришлардан бири «юксак математик аниқлик»нинг етакчи тамойил даражасига кўтарилганида намоён бўлади. Бу хусусият, бир томондан, шеърда ташбеҳ, тушунча ҳамда тафсилотнинг сўзбозлик, сафсатабозликдан тозаришига имкон яратса, иккинчи томондан, статистик аниқлик бадиий ҳақиқатнинг ҳаёт ҳақиқати билан бўйлашишига, давр шиддатига мослашишига имкон яратади. Бу ҳолат Баҳром Рўзимуҳаммаднинг енгил шеърий шарҳларида, Асқар Маҳкамнинг фалсафий-маърифий, бадиий талқинларида кўзга ташланади. Фахриёр эса бир шеърида шундай ёзади:

Парвардигор қулларига яширган
бир нарсани бандасига кўрсатди.
Бу эс эди,
таниди одам.
Ва бошини урмоқлик учун
девор тиклай бошлади...

Кичик лавҳалардан ташкил топган бу шеърга «Ахлоқнинг пайдо бўлиши» дея сарлавҳа қўйилган. Бир қарашда, шеър оддий тасвирнинг жўн баёнидек таассурот уйғотади. Бироқ мисраларнинг аста-секинлик билан тасвирдан енгил таҳлилий миқёсларга кўтарилгани, айниқса, учинчи банддаги авж нуқта кутилмаганда тасаввуримизни муайян хулоса сари йўналтиради. Шеърда Парвардигори оламнинг одамзотга энг олий неъмат — онгни ато этиши, айни пайтда одамзотнинг мураккаб табиатини ҳам вужудга келтиргани зиддиятлар воситасида очиб берилади.

Юрак узлатнишин Яссавий каби
ёлғончи дунёни кечириб яшар.
Юрак —
Усмон Носирга
ҳаётлигида
берилган яккаю ёлғиз мукофот.

Шоир бадиий чизгиларига ижтимоий маъно юклайди: «Қафас билан туғилган қуш» — Юрак мудом ўз «патларини қонга ботириб, шеърлар ёзар озодлик ҳақда». Чунки унинг касби аслида «эркка ихтисослаштирилган!». Ваҳоланки, «Одамни қамаб қўйса бўлар бемалол, сургун қилса бўлар, ҳаттоки... Ўзига!». Англашиляптики, кучли эҳтирос, таъсирчан ҳиссиёт юқори пардада ўз моҳиятини очиб бермоқда. «Ҳаттоки» замирида шаклланаётган урғу фалсафий мушоҳада таъкидини янада кучайтирган.

Ҳар қандай шароитда ҳам фикрий такомил шеъриятнинг истиқболини белгилаб беради. Туйғуларнинг таъсирчанлиги бевосита ижтимоий-фалсафий фикрлар уйғунлигидан озиқланади. Мушоҳада тиниқлиги, тасвир теранлиги ва мантиқий изчиллик, айни пайтда, бадиий яхлитликни таъминлайди. Зеро, руҳий кечинма табиати яхлитлик асосига қурилсагина, сўз инсоннинг «ғоявий ибтидоси»га (Хосе Ортега-и-Гассет) яқинлашади ва маънавий теранлик касб этади. Кейинги фикримизга Салим Ашурнинг бир шеъридан олинган ушбу парча мисол бўла олади, деб ўйлаймиз:

Сўз айтдим —
Куйдириб тилимни,
Ёнаверди қақроқ овозим.
Ҳар байтим
Ғаш этиб дилимни,
Шеърият,
Мен яна ишқингга қайтдим!

Шеърият — инсониятнинг эзгу аъмоли, унинг буюк мақсадлар йўлидаги интилишларини акс эттирувчи кўзгу. «Дунёнинг бошида» турган Сўз санъати «руҳлар ғалаёни», «XX асрлик жароҳатлардан» баҳс юритади, «Қор остида яшил дарахтдай» — Ишонч туйғуси «Қутлуғ ниятларнинг исини таратган» — Юрак сарҳадларидан маънавий далда олади. «Шеърсиз йиғлаган» — Она, «Буюк ғалабанинг ҳушёр соқчиси» — Тинчлик тушунчалари «Хушқад Дард» — Ватан соғинчи билан уйғунлашиб кетади. Шунинг учун ҳам шоир: «Шеър ёзар, Қоғозига қонин сачратиб!». Зотан, фақат ва фақат Шеъргина Инсонни «Тоғ йўли — ҳақиқат йўлидай, Юксакка бошлайди муҳаққақ!»:

Вафо Файзулло бир шеърида «Қайсдан Мажнунгача азалий зулм!» деган ташбеҳни ишлатади. Қайсни Мажнун даражасига кўтарган, саҳроларда тентиратган дунё ҳануз «иблиснинг кишанида илоҳий ҳузур» топади.

Демак, «Дунё аталмиш бу кўҳна сарой»нинг «Гуноҳ манглайида иймон безаги» нақшланган экан, Қаҳрамоннинг «заминдай, жаҳондай, бахтдай» ёлғизлиги мантиқий изчиллик касб этади.

Анъанавий усулда қалам тебратаётган Иқбол, Салим Ашур шеърларида халқона оҳанг, табиийликка интилиш кучли. Бироқ баъзан ҳаддан ташқари жўн тасвир сўзбозликка олиб келишини уларнинг айрим шеърларида кузатиш мумкин. Вафо Файзулло тенгдошларидан фарқли ўлароқ фикрни нафосат билан уйғунлаштиришга ҳаракат қилади, аксар ҳолларда сайқалланган мисралар жиддий муваффақиятлар ҳам келтиради. Бироқ баъзи ҳолларда ижодкор талқинларида ортиқча «адабийлашиб» кетган сўз мазмунига путур етказади, жимжимадорлик ва сунъийликка йўл очиб беради.

Шаҳрибону «Таниш сўқмоқлар» шеърлар тўплами билан шеърият мухлисларига яхши таниш. Тўплам шоиранинг турли йилларда ёзган шеърлар ва драматик достонини ўз ичига олади. Шеърлардаги туйғуларнинг юксак ҳиссий пардаларда жилоланиши, таъсирчан мусиқий оҳанглар китобхон юрагига селдек қуйилади, кайфиятнинг гоҳ ўйчан, гоҳ шодон товланишларига туртки беради. Унинг изланишларида моҳият аниқлаштирилмайди, балки руҳ манзараларини ифода этувчи воситага айланади:

Тушимга кирган ул малла соч гўзал,
Куз — менинг ҳаммадан қизғонган сирим.
Хазондай сочқилаб ўйнайди шамол,
Ўйларим, мен томон ташлаб кўз қирин.

«Тушимга кирган ул малла соч гўзал». Кузга берилган бу таъриф чиндан гўзал. Ана шу ўринда шоира анъанавий тимсолга янги маъно юклайди: хазон рамзи сифатида онгимизда турғунлашган моҳият бутунлай янги қирраларда намоён бўлади. Кейинги сатрларда ташбеҳ ўзининг анъанавий мазмунига яқинлашади ва туйғу ҳамда фикрнинг мутаносиблигини таъминлайди.

Шаҳрибону баъзи ҳолларда ташбеҳ қўллашда ноаниқликка йўл қўяди, «Кутган дам юракка тиним келмайди!», «Очилар(?) кўнгилда боғичларимиз» сингари мисраларда шу каби қусурларни кузатиш мумкин.

Қўчқор Норқобил бир туркум шеърларини «Хосиятли дунё» дея номланган. Яшил ифорларга бурканган ишқ дунёси шундай номланиши бежиз эмас, албатта. Чунки ишқ илоҳийликка дахлдор тушунча, у инсон тафаккурини нурлантириб турадиган, эзгуликнинг олис, машаққатли манзилларига элтадиган йўлдир. Бу туйғу «минг йиллик йўлларда» синовлардан ўтган, «ишқ куйдирган юрак»нинг туб-тубидан сизиб чиқаётган изтиробларга ҳамоҳанг. Шу боис, шоир шеърларини бироз маҳзун якунлаши ажабланарли туюлмайди: «Таланглар! О... оғ.. Оқриқ!!! Бунчалар лаззат»

Инсон табиатининг ниҳоятда мураккаблиги, баъзан киши ёлғизликдан ҳам юпанч ахтариши, кўнгил эҳтиёжига шодлик эмас, алам малҳам бўлишини ҳисобга олсак, мушоҳаданинг моҳияти ойдинлашади:

Ҳарқалай, ёшлар шеърият дунёга «зимистон руҳсизлик» таҳдид солаётганидан, ҳар қадамда «дилни ғажилаб ўрганган каслар» мавжудлигидан огоҳлантиради. Қуюқ қора ранглар руҳиятни поклаши, «аламлардан эзилган юраклар»га маънавий далда беради, курашиб яшашга ишонч уйғотади.

Албатта, ёшлар шеъриятига хос бир қусур ҳақида гапириш ўринлидир. Бу, айниқса, бошловчи ижодкорлар машқларида тақлидчиликнинг авж олганлигида намоён бўлади. Тўғри, ҳар бир истеъдоднинг шаклланиш жараёнида ўқиш-ўрганиш, ўсиш-ўзгариш даври кузатилади. Табиийки, турфа услубий-шаклий изланишлар уйғунлиги ижодкорнинг ўзига хос услуби шаклланишига ёрдам беради. Бироқ ижодий таъсирдан тақлидчиликни фарқлаб олиш лозим. Назаримизда, ёшларнинг изланишларида тақлидчиликнинг қуйидаги кўринишлари кўзга бўртиб ташланади. Улардан айримлари ўз имкониятлари, шеър талабларини ҳисобга олмасдан қалам тебратишга интилишса, айримлари машҳур шоирлардан бирининг ижоди таъсирига тушиб қолиб, шу таъсир доирасида қолишади. Бу ҳол, бир томондан, ўртамиёна машқларнинг кўпайишига «ҳисса» қўшса, иккинчи томондан, ғоявий-бадиий талқинларда ижодий турғунликнинг барқарорлашишига олиб келади. Зотан, устоз шоирлардан бири: «Юзлаб шеърлар бор, аммо ҳаммасини уч-тўрт киши ёзаётгандек таассурот қолади», дея эътироф этганда шуни назарда тутган, албатта.

Умуман олганда, ёшлар ижодида дунёни янгича идрок этиш, ҳаётни турфа ранглар уйғунлигида тасвирлаш тамойиллари устиворлик касб этмоқда. Гарчи уларнинг изланишларида, ранг-баранг услубий-шаклий фалсафаларга мойиллик ҳайратланарли самаралар бермаётган бўлсада, айни пайтдаги ютуқлар ёшлар шеърияти жиддий эврилишларга, сифат ўзгаришларига юз бераётганини кўрсатади. Зеро, миллий адабиётда кузатилаётган ички янгиланиш пировард натижада сўз санъатини юксакликларга кўтаришига шубҳа йўқ.

Илҳомбек ҚУРБОНБОЕВ,
ЎзРФА Тил ва адабиёт институти тадқиқотчиси

Дунё тургунича тургай бу байроқ!

21 октябр — Ўзбек тили байрами

УЙҒОҚ ХАЛҚ ТИЛИНИНГ ЭРТАСИ БОР

Аслида, тил жамият аъзоларининг муҳим алоқа воситаси сифатида табиий ривожланиб боради. Бироқ жамият ривожида шундай ўзгаришлар бўладики, улар тилга ҳам катта таъсир кўрсата олади. Мана шундай ҳолат XX асрда она тилимиз — ўзбек тили ҳаётида содир бўлди. «СССР» деб аталмиш улкан империя таркибидаги Ўзбекистонда ўзбек тилининг қўлланиш доираси жуда торайиб кетди, ҳатто «оила тили» даражасига тушиб қолди. Ана шу вазият миллатимиз фидойиларини, зиёли аҳлини қатъий қадам ташлашга ундади. Ниҳоят, 1989 йил 21 октябрда «Давлат тили ҳақида» қонуни қабул қилинди. Бу эса ўша даврдаги жуда катта жасорат намунаси, собиқ империя қалъасига берилган қақшатқич зарба эди. Ҳа, ҳали коммунистик мафкура халқни ўз таъсир доирасида, социалистик тузум ўз исканжасида маҳкам тутиб турган пайтда ўзбек халқи ўзлигини йўқотмаганини, ушбу юртнинг ўз эгалари борлигини баралла намойиш қила олди.

Мана ўша фараҳбахш кунларга ҳам 13 йил тўлмоқда. Бу орада қанча сувлар оқиб ўтди... Энг муҳими, она юртимиз истиқлолга эришди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4-моддасида: «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир», деб муҳрлаб қўйилди. «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида» қонун қабул қилинди. «Давлат тили ҳақида» қонунининг янги таҳрири амалга оша бошлади. Буларнинг ҳаммаси истиқлол неъмати бўлиб, кўнглимизда фахр-ифтихор туйғуларини жўш урдиради, албатта.

Назаримизда, юқорида санаб ўтилган муваффақиятлар асосида 1989 йил 21 октябрда қабул қилинган «Давлат тили ҳақида» қонуни турибди, десак муболаға бўлмайди. Негаки, мазкур қонун ўзбек халқининг ўз кучига ишончини мустаҳкамлади, она тилимиз атрофида халқни янада жипслаштирди. Ўзбек тилининг давлат тили мақомига эришуви ор-номус, орият масаласи эканлиги, ҳар қандай маданият асосида ҳам она тили пойдевор бўлишини англаб етдик.

Хўш, ҳозирги пайтда «Давлат тили ҳақида» қонуни талаблари эскирдими? Мазкур қонунга ватандошларимизнинг муносабати қандай? Афсуски, мазкур саволларга фақатгина ижобий жавоб бериб бўлмайди. Негаки, фуқароларнинг кўпчилиги ўз она тилига ўта бепарво муносабатда бўлмоқдалар. Бу , аввало, уларнинг оғзаки нутқига тегишли. Баъзи миллатдошларимизнинг ўзаро суҳбатини эшитиб, ҳайратдан ёқа ушлашга тўғри келади. Улар шундай бир «қурама тил»да сўзлашадиларки, ўзингни қўярга жой тополмай қоласан. Назаримизда, бундай тоифадаги кишилар сўз ўзлаштириш ва сўз қўллаш ҳодисаларини умуман фарқлай олмайдилар. Бундай хунук манзарани зиёлилар орасида ҳам учратиш мумкин. Хўш, бу нимадан дарак беради? Бизнингча, баъзи миллатдошларимиз тил, аввало, миллатнинг қалби эканини, тилга ихтиёрсиз одам элга эътиборсиз кимса эканини англаб етмаяптилар.

Мазкур муаммонинг нафақат лисоний, балки сиёсий жиҳатларига ҳам тўхталиб ўтиш жоиздир. Ахир, ҳар бир жумлада 3-4 «байналмилал» сўзни аралаш-қуралаш ишлатиш шўро давридан қолган асорат эмасми? Маълумки, коммунистик мафкура «қурама тил»ларнинг вужудга келишини рағбатлантириб турарди. Наҳотки, ўша давр мафкураси ҳануз ўз таъсир кучини йўқотмаган бўлса? Ахир, бу ҳолат аллақачон сиёсий мустақилликка эришган бўлсак-да, лисоний қарамлигимиз ва маърифий қашшоқлигимиздан дарак бермайдими?

«Давлат тили ҳақида» қонуни талабларини бажариш йўлидаги яна бир бепарволигимиз ёзувлар билан узвий боғлиқдир. Маълумки, ёзув ҳам тилнинг шартли белгиси сифатида ҳар қандай миллатнинг юзи, кўзи ҳисобланади. Шу сабабли ҳам ривожланган миллатлар ўз ёзувига ҳар доимо эътибор билан қарайдилар. Бинобарин, ўзбек халқи ҳам ўз ёзувига миллий маданият белгиси тарзида қараб, хоҳ араб, хоҳ лотин, хоҳ кирилл ёзувида бўлсин, муқаддас бир неъмат сифатида муносабатда бўлиб келган. Лекин бу борада ҳам кейинги пайтларда орқага кетиш кузатилмоқда. Масалан, биргина пойтахтимиз кўча ва майдонларида ёзиб қўйилган кўча номлари, йўл кўрсатгичлар, пешлавҳа, реклама ва эълонларнинг матнларини кузатсангиз бунга ишонч ҳосил қиласиз. Кузатишлар шуни кўрсатадики, бундай ёзувларнинг кўпчилигида имловий хатолар учрайди. Бунинг устига реклама ва эълонларнинг аксарияти рус ва инглиз тилларида тайёрланган. Эҳтимол, «Реклама тўғрисида» қонуни моддалари бундай ҳолга имкон берар, бу алоҳида бир мавзу. Лекин бу юрт Ўзбекистон эканлиги, унинг давлат тили ўзбек тили экани ҳисобга олиниши шарт. Чунки ҳуқуқий-демократик давлат қуриш жараёнида барча қонунларнинг устуворлигини тан олиш ҳам фарз, ҳам қарз.

Ҳозирги шароитда республикамизда ўзбек-лотин алифбоси босқичма-босқич жорий қилиниб, ҳаётий эҳтиёжга айланиб бормоқда. Шу боисдан ҳам деярли барча ёзувларимиз ўзбек-лотин алифбосида тайёрланмоқда. Аммо бу борада ҳам талай нуқсонларга йўл қўйилмоқда. Баъзи жойларда русча сўзларни ҳам ўзбек-лотин алифбосида ёзиш ҳоллари мавжуд. Масалан, **avtomoyka, avtozapchasti** сўзларининг шу тахлитда ёзилишини оқлаб бўлмайди. Шунингдек, **Xx** ва **Hh** ҳарфлари борасида ҳам кўп чалкашликларга йўл қўйилмоқда: хуш келибсиз сўзининг **hush kelibsiz** ёки **xo`sh kelibsiz** тарзида ёзилишини ўз она тилига эътиборсизликдан бошқа нарса деб бўлмайди.

Она тилининг бойиб, қўлланиш доирасининг кенгайиши, асосан, шу тилдан фойдаланувчиларнинг саъй-ҳаракатига боғлиқ. Шундай экан, биз зиёлиларнинг муқаддас бурчимиз она тилимиз — ўзбек тилининг гуллаб-яшнашини таъминлаш, «булбул куйин шеърга сола оладиган» имкониятларини намойиш этиш, уни ҳар хил тажовузлардан ҳимоя қилишдир. Зотан, эгаси бор юртнинг, зиёлиси уйғоқ халқнинг ҳамда шу халқ қўллайдиган тилнинг эртаси бордир.

Равшан ЖОМОНОВ,
филология фанлари номзоди

Бадиият ва назария

МАКОН МУАММОСИ

Чўлпон «Тарихнинг зарарлик такаррури» сарлавҳали мақоласини шундай бошлайди: «Дунёнинг кетиши, турмушнинг оқишида шундай воқеалар пайдо бўладирким, у воқеаларга ўхшаш ҳоллар ундан бурун ҳам кўрулиб ўтади. Ана шу вақтларда маҳмадона, чечан кишилар чиқиб «тарих такаррур қилаётир», деб шовқин-сурон қилиб юборадилар». Такаррур — такрор дегани. Ҳақиқатан ҳам ижтимоий ҳаётдаги баъзи ҳодисотлар қадимий даврларда, қайсидир жиҳатларига кўра, рўй берган бўлиб чиқади. Масалан, собиқ шўро мафкурачилари илгари сурган «тенглик» амалиётини аввалги замонларда ҳам айрим ислоҳотчилар қўллашган. Мисол учун, Маздак (470-529 йиллар) таълимотини олиб қарайлик. Маздакийлик таълимоти большевиклар назариясида қисман такрорланган. Бу каби ҳодисалар санъатнинг баъзи турларида, хусусан, бадиий адабиётда ҳам такрорланган бўлиши мумкин. Тадқиқотларга қараганда, «модернизм» истилоҳининг тўрт минг йиллик тарихи бор экан. Ғарб мамлакатларида бу оқимнинг келиб чиқиш сабаблари, тарихи, ифода усуллари кенг миқёсда ўрганилган. Шунчаки назария сифатида эмас, балки одамнинг руҳий ҳолатлари, тана фаолияти билан муштаракликда тадқиқи қилинади. Модернчи тадқиқотчилар жиншуносликни, туш ва тушга боғлиқ ҳодисаларни ҳам ипидан игнасигача ўрганиб чиқишади. Модерн — қуруқ саҳрода униб чиқмаган, албатта. У, аввало, миф ва афсоналардан, фольклордан куч-қувват олган.

Биз модернни бирор оқимнинг маъно-мазмунини белгиловчи истилоҳ сифатида эмас, балки ноанъанавий йўналишларнинг ҳаммасини бирваракайига «модернизм» деб атайверамиз. Қисман символизм, футуризм, экзистенциализм, дадаизм каби оқимларни ҳам модернизмга киритамиз. Бу табиий ҳол. Чунки, Абдулла Улуғов айтганидай, «ғарбона шартлилик усули» бизда эндигина куртак ёзмоқда. Адабиётшунос бу ҳодисани тўғри илғайди: «Фитрат, Чўлпон, Абдулла Қодирий, Ҳамза, Абдулла Қаҳҳорлар, Одил Ёқубовлар авлоди ҳаёт ҳодисаларини ўз кўринишида акс эттириш билан кифояланган бўлсалар, 80-йиллар адабиёт майдонига кирган носирлар авлоди реалистик тасвирга ғарбона шартлиликни уйғунлаштиришга эришишга интилдилар».

Кейинги пайтда модернизм ҳақида вақтли нашрларда, телевидениеда, радиода анчагина фикр-мулоҳазалар билдирилди. Бу оқимни қўллаб-қувватловчи, айни вақтда рад этувчи, қисман инкор қилувчи олимлар мулоҳазалари билан танишдик.Аммо тан олишимиз керакки, модернизм реализмдан ўсиб чиққан. Шу билан бирга модернизм реализмнинг муқобили.

Алҳол, ривожланган ғарб мамлакатларида консерваторлик ижобий ҳодиса сифатида қабул қилинади. Масалан, аксарият шоирлар модернга ўтганлиги боис ғарбда «қофияда шеърлар битадиган шоирлар уюшмалари» тузилган. Шунингдек, анъанавий насрга қизиқувчилар ҳам кўп. Дейлик, ўта анъанадор ҳисобланган Японияда учлик, бешлик ёзадиган шоирлар билан бир қаторда француз модернчилари таъсирида қалам тебратаётган шоирлар ижодига ҳам қизиқиш кучли.

Гоҳо адабий гуруҳларда «мен ҳар қандай «изм»ларга қаршиман» қабилидаги гаплар қулоққа чалинади. Тўғри, «изм»-парастлик дунёқарашни рангсизлантиради, кўр-кўрона тақлидчилик қаламкашга обрў келтирмайди. Аммо ҳар ҳолда адабиётдаги янгиланишлар қандайдир исм билан номланиши ҳам керак-ку? Назариётчилар ислоҳатлар билан иш кўришади. Шу боис символизм, футуризм, дадаизм каби ўнлаб оқимларнинг яратилиш тарихидан бохабар бўлиб қўйсак, бунинг ёмон жиҳати йўқ. Бинобарин, тасаввуф оқими истилоҳлари айни кунда қунт ила ўрганилмоқда. Тасаввуфнинг ҳам шартли белгилари, тасвир воситалари мавжуд.

Ҳозирги даврда модернизмга муносабатда айримлар: «Модернизм — топишмоқ ёки кроссвордга ўхшаган бир оқим» дейишади. Тўғри, бир қарашда модерн роман, қисса ёки ҳикоя, модерн шеър кроссвордга ўхшаб кетади. Чунки модернда шартли тахминга кенг ўрин берилади. Бундан ташқари код унсурлари ҳам мавжуд. Дейлик, баъзи шеърларда бош ҳарфларнинг умуман қўлланилмаслиги, тиниш белгиларининг ишлатилмаслиги, сарбаст вазнидан безаксиз насрга ўтиб кетиш ҳолатлари математик ҳисобларга кўра ўқувчи хиссиётини қўзғаб юборишга асосланади. Масалан, бир немис шоир шеърни моддийлаштиради. Унинг тасвирлашича, шеърнинг ичида йўл бор, корхоналар бор, автобусга ўтириб олиб саёҳатга жўнаётган киши бор ва ҳоказо. Бу кенг маънодаги шартли тахмин. Бу каби усулларнинг ҳаммаси ўқувчининг интуициясига таянади. Ўқувчи ўша тасвирлардан бирор маъни тушунмайди, балки шаклдан завқланиб, ўзгача ҳолатга тушади. Юрак титроқларидан лаззат олади. Модерн шеърда образлар такрори аниқ мақсад йўлида қўлланилади. Мана ҳозирги замон немис адабиётининг кекса авлодига мансуб Ханс Магнус Энценсбергернинг (1929 йили таваллуд топган) «Танишув» сарлавҳали шеъри:

Бу Данте эмас
бу Дантенинг сурвати холос
бу филмда артист Данте ролини ўйнамоқда
бу филмда Данте ролини Дантенинг ўзи ўйнамоқда
бу киши Данте ҳақида ўй сураётган киши
бу кишининг исми Данте лекин ўзи Данте эмас
бу киши Данте қилиқларини такрорламоқда
бу киши Дантеман деб турибди
бу киши Дантега адаштирарлик даражада ўхшаш
бу соқчи қиёфасидаги Дантедир
бу шунчаки шўх болакай Данте қиёфадоши
бу ўзини Данте деб ҳисоблаётган киши
Дантедан бошқа ҳамма бу кишини Дантемикан
деб ўйлайди
лекин унинг ўзи Данте эмаслигини билади
бу кишини Дантедан бошқа ҳеч ким Данте
деб ўйламайди бу Дантедир

Биринчидан, шоир шеър структурасини яратишда кашфиётга эришади. Шу восита ўқувчини беихтиёр қизиқтириб қўяди. Барчага маълумки, италян шоири Данте инсон суврати ва сийратига доир фалсафий фикрларни фавқулодда теран образларда гавдалантирган эди. Х.М. Энценсбергер моҳиятни ёдда тутган ҳолда, шоир ҳолатларини кетма-кет келтириб, даҳонинг ўзлигини излайди.

Иккинчидан эса, мазкур шеърда ғойиб бўлиш сир-асрорига имо-ишора этилади. Буюк мутафаккир Ф.Атторнинг «Ғойиб бўлган Искандар» ҳикоятини эслайлик: «Жаҳонгир Искандар бир кун бир мамлакатга элчилар юбормоқчи бўлди. Бир неча одамга бир хил кийим кийдирди ва ўзи ҳам ўшаларнинг либосидан кийиб олди-да, элчиларга қўшилиб жўнади. Ҳеч ким Искандар қайси, элчилар қайси эканлигини билолмасди. Искандар кўзи ҳеч кимда йўқ эди, агар бирортаси мен Искандарман деса ҳам ҳеч ким ишонмасди... Искандар эса ҳаммани кўриб турар ва ҳамманинг аҳволидан ҳабардор эди...» («Илоҳийнома»дан).

Инсоннинг ўзлиги муаммосига, табиийки, Ғарбу Шарқ файласуф шоирлар бирдек қизиққанлар. Афтидан, замонавий немис шоири ҳам ўша қизиқиш жараёнларига имо-ишора қилаётгандек. Умуман олганда, модернчи шоир батафсилликни хуш кўрмайди. Хулоса ясаш амалини ўқувчининг ўзига қолдиради.

Бу каби тажрибаларни ғарб замонавий адабиётида истаганимизча топишимиз мумкин.

Ҳозирги замон немис модерн адабиётидан ҳабардор олим Баҳодир Карим немис тадқиқотчилари билан кўп бора суҳбатлар ўтказган, ғарб адабий тамойилларини бир қадар билади. У «ЎзАС»да чиққан «Уйғунлик эҳтиёжи» сарлавҳали мақоласида жумладан шундай деб ёзади: «...абсурд адабиётининг ўз фалсафаси, ўз бадиий-эстетик мезонлари бор. Абсурд адабиётининг вакиллари жуда катта файласуфлардир. Бу фикр исботини сюрреалист, экзистенциалист ва символистлар ижодидан хабардор зукко ўқувчи билади. Улардаги нафосат кўз илғамас ички симметрик ҳолатлардан юзага келади. Демоқчимизки, модерн шеъриятига тақлидан шеър ёзаётган ҳавасманднинг фавқулодда ўзига хос дунёқараши, ўз ботиний эстетик қоидалари, илмий-фалсафий таянчлари йўқ экан, демак, ўша типдаги машқлар оддий алжирашдан бошқа нарса эмас». Ғоятда оқилона фикр: Модерн шеър ёзишга ҳавасманд қаламкаш турли-туман образларни қалаштираётганида худди муз устида рақс тушаётган уста санъаткорнинг ҳаракатларини четдан кузатиб туриб, «бу осон-ку», дея оёғига чанғи боғлаб, музга чиқаётганда ағанаб тушган одамга ўхшаб кетади. Боиси бу қабилдаги тажрибалар ҳадисини олмаган қаламкашга содда туюлса-да бажарилиши мураккабдир ва инсондан анча куч-қувват талаб этади.

Худди шу аснода сўзлар шахмат тахтасидаги доналарга ўхшайди: ўша доналар билан кимдир мураккаб комбинациялар ҳосил қилади, кимдир эса шашка ўйинига монанд осонроқ усулни қўллайди. Буларнинг барчаси илмга, тажрибага, зеҳну қунтга боғлиқ. Демак, модерн шеърнинг ўз қонун-қоидаси мавжуд. Ўша қоидаларни ўзлаштирмаган ўқувчи учун бу санъат жумбоқ бўлиб қолаверади.

«Модернизм ғарбдан кириб келган. Бинобарин, модернчи ёзувчиларнинг асарларини ғарбда қизиқиб ўқишмайди; улар модерндан «тўйинган». Ўқийман дейишса, ўзларида бу йўналиш вакилларининг асарлари қалашиб ётибди», дегувчилар ҳам бор. Аввало, бу тоифадаги адабиётшунослар бу оқим билан жиддийроқ қизиқиб кўришмаган. Хўш, модерн ҳодисаси ўзи нима? Дейлик, нега Ж.Жойс «Улисс» романи структурасини белгилашда Гомер достонларига мурожаат этган? Ёки Ф.Ницше «Зардушт таваллоси» асарини ёзишда шунча асарлар ортга қайтиб, «Авесто» фалсафасидан унумли фойдаланган? Нега А.Камю ўз қарашларини энг қадимий юнон мифларига боғлайди? Буларнинг асосида нима ётибди? А.Камюга ўхшаган экзистенциалистлар адабиёт майдонига катта даъво билан чиққан эдилар. Бу фақат бутунлай ўзгача тамойилдаги асарлар яратиш истаги билан изоҳланмайди. Улар мавжудлик жумбоғини очиш йўлида қўлига қалам олган мутафаккирлардир. Бошқача айтсак, Тангрининг қудратига тақлид қилишга ҳавасманд даҳолар улар. Бироқ бу истак сароб бўлиб қолаверди ва экзистенциалистлар киноя, истеҳзо билан чекландилар. Лекин маълум даражада инсон табиатини очдилар ҳам.

Бунақа усул ғарбдан кириб келган, дейишимиз мумкинми? Аслида улар ер ости сувларига ўхшаш мифлар муштараклигини топган эдилар.

Турли халқлардаги фолклор намуналари орасида ўзаро ўхшашликлар бор. Ўрхун-Енисей ёдгорликлари-ю бундан минг йиллар бурун қалам тебратган араб, форс, турк шоирларининг фикрлаш тарзи бир-бирига яқин. Худди ўша вақтлардаги фикрлаш тарзи кейинчалик модернга асос бўлганлиги аниқ. Демак, Франция — модерн ватани, қабилидаги қарашлар анча баҳсталабдир. Бу худди Арабистон — тасаввуф ватани деган гапга ўхшайди. Масаланинг бу жиҳати назариётчилар эътиборига ҳавола. Лекин «модерн табиати ҳамма жойда бир хилдир», қабилидаги қарашлар мантиққа хилоф. Нега? Чунки одамнинг ҳис-ҳаяжонга берилиш тарзи унинг генига, турар-жой иқлимига, миллатига чамбарчас боғлиқ. Бир гал германиялик ҳамкасбимиз, таниқли туркolog олима ташриф буюрганида магнит тасмасига тушларимизни ёзиб олди. «Немисларнинг кўрган туши ўзбекларникидан кескин фарқ қилади. Мен ана шу тафовутни далиллаб бермоқчиман», деди у ўз режаларини шарҳлаётиб. Қаранг-а: ҳатто туш кўриш жараёни ҳам миллий тафовутга боғланаркан. Демак, фикрлаш мароми ҳам шундай. Бу ўринда менталитет тушунчаси ҳам бор. Ана шулардан хулоса ясаб айтмоқ мумкинки модерн шундай бир уруғки, қайси маконга тушса шу ернинг тупроқ шароити, иқлимига мослашиб лаб ёради, гуллайди, мева тугади. Балки унинг таъми Польшада бошқачароқ, Японияда бутунлай ўзгача, Ўзбекистонда эса яна бошқача бўлмоғи мумкин. Худди шу жиҳатдан ҳинд модернизми корейс модернизмидан ёки ўзбек модернизми чех модернизмидан катта фарқ қилади. Буни билмоқ учун турли халқлар адабиётида яратилган модерн асарларга бир қур назар ташламоқнинг ўзи кифоя.

Адабиётшунос Иброҳим Ҳаққул «ЎзАС»да эълон қилинган «Ёшлар шеърияти: таҳлил ва талқин» мавзуидаги давра суҳбатида: «Шеъриятдаги янгиланиш, адабиётдаги янгиланиш барибир шахс билан боғлиқ. Кучли шахс бўлган жойда шеърият жуда ҳам илгарилаб кетади», деди ва бу гапни ундан кейин шу ҳафталикда чиқиш қилган икки мунаққид дўстимиз қўллаб-қувватлади. Тўғри фикр. Кучли шахс нафақат шеъриятнинг, балки насрнинг, умуман, адабиётнинг анча илгарилаб кетишига туртки беради. Дейлик, Л.Толстой ҳам, Ф.Достоевский ҳам кучли шахслар бўлишган. Улар рус романчилигини дунё миқёсига олиб чиққан даҳо зотлардир. Худди шунингдек, Ф.Ницше — кучли шахс, А.Камю, Ж.П.Сартр, Ж.Жойс — кучли шахслар. Булар ғарб тафаккури имкониятларини шу даражада очиб бердиларки, бошқа халқлар адабиётининг етакчи намоёндалари ўша ёзувчи-файласуфларга тақлид қилиб, янгича усул яратдилар. XX аср жаҳон адабиётини Ф.Кафка, А.Камю, Ж.П.Сартр, Ж.Жойс асарларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Қайсики миллий адабиётда бирор тажриба ўтказилмасин, барибир ўша модернчилар мазкур ёзувчилар асарларидан руҳлангани маълум бўлиб қолади. Энг илғор тажриба — экзистенциалистлар тажрибасидир. Бироқ мазкур воқеликни бирмунча юзаки тушунувчи адабиётшунослар улар яратган образларга баҳо бераётиб, бу ҳолни шаккокликка йўядилар. Бу анча баҳсталаб қарашдир. Негаки, улуғ мутафаккир Мавлоно Жалолиддин Румий куфр масаласида қуйидагича фикр юритган экан: «... Ёҳуд иймон талабгорларидан бири дейдики: «Иймон фақат куфрдан кейингина мумкиндир». Шунга кўра, куфр иймоннинг заруридир. Тўғридан-тўғри ёмонликни исташ хунук, аммо хайр учун исталса-чи, хунук бўлолмайди. «Сизлар учун қасосда ҳаёт бор» дея буюрилади. Ҳеч шубҳасиз, қасос ёмонликдир. (Бироқ) халқни қотилдан қутқариш — куллий бир хайр. Жузъий бир ёмонликни куллий бир хайр учун исташлик чиркин эмас» («Ичингдаги ичингдадир»).

Тасаввуфда куфрнинг биз билмаган, билишга чоғлансак-да ботиний қирраларини илғаб олишга кучимиз етмайдиган, маънолари ҳам бор. Бироқ Румий ҳазратларининг юқоридаги фикрлари ва шу мавзудаги бошқа қарашлари муаммо моҳиятини чуқурроқ мулоҳаза қилиб кўришимизга далда беради. А.Камюнинг аксарият қаҳрамонлари, сиртдан қаралганда, даҳрийга ўхшаб кўринса-да аслида улар турланиб-турланиб иймонга келадиганлар тоифасига кирмасмикан? Ҳар ҳолда А.Камю воқеликни ҳеч қандай ниқобсиз, ўта реал ҳолатда тасвирлайди.

Адабиётшунос Баҳодир Карим ёзади: «Гётени оламга танитган фазилати унинг бетакрор ҳис-туйғуларигина эмас, балки чуқур илми, файласуфлиги, антик дунё ва Шарқ олами маданияти тарихини теран билганлигидир. Сир эмаски, серқирра ижод соҳиби, олтмиш ёш остонасида ҳам ҳижронда нола чеккан бобомиз Алишер Навоий олимларнинг олими эди». Бу гапларни экзистенциалист ёзувчиларнинг аксариятига нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Зотан, улар мавжудлик фалсафасини ҳазрат Навоий ёки Мирзо Бедилдан камроқ билмаганлар.

Айрим дўстларимиз тасаввуфни қуёшга, экзистенциализмни шамга қиёслайдиларки, бу ғарб фалсафасига нописандликдир. Негаки, Гёте каби улуғларни камолга етказган Ғарб XX асрдан эътиборан жаҳон адабиётининг уриб турган юрагига айлангани кундек равшан. Бас, шундай экан, бир вақтлар форс-тожик, туркий адабиётни дунё миқёсига кўтарган тасаввуф билан ғарб адабиётининг эски танига жон ато этган экзистенциализмни ўзаро қиёслашнинг қандай ноўрин жиҳати бўлиши мумкин? Бу билан биз экзистенциализм айни тасаввуфнинг ўзидир, демоқчимасмиз. Ҳар ҳолда бу таълимот ҳам кучли шахсларни адабиёт майдонига олиб чиқди-ку.

Алалхусус, учинчи минг йилликда дунё умумийликка интилмоқда. Биз бир вақтлар инглиз ёки немис зиёлилари босиб ўтиб кетган йўлга эндигина қадам ташламоқдамиз. Ҳар жабҳада табақалашув рўй бераётган экан, демак, адабиёт майдони ҳам бундан мустасно эмас. Бинобарин, мураккаб адабиёт — олий адабиёт шаклланмоқда. Модерн — ана шу жараённинг сиртдан бир кўриниши, холос. Уни модерн деймизми, абсурд адабиётми ёҳуд бошқа номда атаймизми — бунинг фарқи йўқ: Энг муҳими, фикрлаш жараёни янгиланмоқда. Талаб ва таклиф янгиланмоқда. Оммавий китобхонликнинг сусайиб бораётгани бир тарафдан ёмон. Иккинчи жиҳатдан яхши: юз нафар, минг нафар ихлоси суст ўқувчидан бир нафар билимли, чуқур тушунадиган, садоқатли ўқувчи афзал. Бу тоифадаги ўқувчилар эса дунёнинг исталган нуқтасида камида юз, икки юз нафардан топилмоғига гумонимиз йўқ. Аслида ҳақиқий адабиёт ана ўшалар учун яралади.

Модерн — осмоний, ҳавойи тушунчалар билан иш кўрадиган усул эмас. Модерн макон излайди. У олислардан милтиллаб кўринадиган, аммо айни вақтда ёнингизда турган нарсадир. Худди туш каби, хаёл каби...

Тасаввур қилинг: Одам Ато космик кемалар турли сайёраларга йўл олаётган замонда яшагани йўқ. Бироқ унинг шуурий қуввати бизникидан фарқ қилмагани маълум. Бинобарин, инсоннинг ақлий-шуурий қувватига ислоҳ киритилмаган экан, демак унинг туйғуларини ибтидоий эртаклар, мифлар қанчалик қўзғаб юборган бўлса, замонавий усулларда яратилган модерн асарлар ҳам шу тариқа қўзғаб юбориши табиий ҳол. Муҳими, тушуниш, англаш, кечина билиш лаёқатидир.

Баҳром РЎЗИМУҲАММАД

ЖУВОНМАРГ УМРЛАР

Мустақилликнинг ўн бир йиллиги арафасида Тошкентдаги "Шаҳидлар хотираси" мажмуида "Қатағон қурбонлари хотираси" музейи очилди. Бу даргоҳда ўтмиш мустамлака даври жароҳатлари, мустабид тузум халқимиз бошига солган кулфатлар ҳақида ҳужжатлар тили билан ҳикоя қилинади. Кўплаб қатағон қурбонлари орасида атоқли санъаткор, миллий маданиятимиз тарихида ўрни доим сезилиб турувчи инсонлардан бири Босит Қориев ҳам бор эди.

Босит Қориев 1897 йили Тошкент шаҳар, Шайх Хованди Таҳур даҳасининг Ширинқудуқ маҳалласида, Россия II Давлат Думасининг аъзоси, қози, аълам, мударрис, шоир Абдувоҳид қори Абдурауфқориев оиласида дунёга келди. Абдувоҳид қори ўз замонасининг билимдон, зукко жамоат арбоби, мустамлакачиликка қарши илк бор чақириқлар ёзган инқилобчи ва шу фаолияти учун Тулага сургун қилиниб, ўша ерда буюк рус ёзувчиси Лев Толстой билан суҳбатлашган ва унинг дафн маросимида иштирок этган ягона ўрта осиёлик зиёли эди. У ўғли Боситга ҳам дастлабки таълим-тарбияни ўзи берди, ҳатто фарзанди араб тили талаффузини ўрганиши учун унга атаб шеърий йўл билан «Тажвид» китобини ёзиб, 1906 йили нашр эттиргани маълум. Замона ўзгаришларининг иштирокчиси бўлган Абдувоҳид қори ўғилларининг Шарқ ва Ғарб маданияти, адабиёти билан ошно бўлишига шароит яратди.

Боситнинг хат-саводи яхши бўлса-да, шўролар ҳукумати идораларида ишлаш учун 1918 йили ўқитувчилар тайёрлаш курсига кириб ўқийди. Ўз даврининг атоқли намояндаси Мунаввар қори Абдурашидхонов, рассом, драматург Абдураҳмон Исмоилзодадан таҳсил олади. Курсни битириб бошланғич синфларда дарс бера бошлайди. Акмал Икромов, Абдуваҳоб Муродий, Саид Аҳрорий таъсирида «Изчилар» тўдасига аъзо бўлади. 1919 – 1921 йилларда ҳарбий хизматга чақирилиб, Қизил қўшиннинг сиёсий маориф бўлимида хизмат қилади. Ҳарбий хизматдан бўшагач, 1925 йилгача мактабда ўқитувчилик қилиб, «Изчилар» тўдаси қошидаги театр тўгарагида иштирок этади. Ҳаваскорликдан аста-секин профессионал театр труппаси бўлмиш «Турон» труппасига ўтиб, спектаклларда қатнаша бошлайди. Шу даврда бутун Туркистонга машҳур бўлиб кетган санъаткор Маъсума Саъдиддинова билан танишади. Ҳарбий хизмат чоғида дўстлашиб, қадрдонлашиб кетган дўсти Миркамол Миршаропов билан бир кунда тўй ўтказишга келишади. Хуллас икки дўст бир ҳовлида тўй ўтказадилар. Ҳар иккисининг қайлиғи ҳам санъаткор. Босит Қориев Маъсумахонимга, Миркомил Асҳобхоним Назировага уйланади. Тўйда Чўлпон иштирок этиб, ёш келин-куёвларни чин дилдан табриклайди. Аммо орадан кўп ўтмай икки дўст оила бир-биридан айриладилар. М. Миршаропов Москвага ҳарбий академияга, сўнг Мўғулистонга, ундан кейин Шимолий Кавказ халқлари отлиқ қўшинига қўмондон қилиб юборилади.

Маъсумахоним ва Босит Қориев кундузи тарбиячи, ўқитувчи, кечқурун артистлик билан шуғулланиб, халқни маърифатга, зиёга чорлайдилар. Аммо бу ҳаёт унинг кўпни кўрган кекса отасига маъқул келмайди, чамаси. Ўғлининг билимидан қониқмаган ота келин ва набираларини ўз паноҳида сақлаб, икки ўғли — Босит ва Боисни (Олтой) Москвага ўқишга юборади. 1925-1927 йиллар мобайнида Москвада махсус ўқув даргоҳини битириб келган Боситни Маориф Халқ комиссари Маннон Рамзий чақириб, комиссарликка ишга олади. 1931 йилгача комиссарликнинг мактаб бўлимида иш олиб борган Босит Қориевни 1932 йили Фарғона педагогика институтига ректор қилиб тайинлайдилар.

1933 йили Ўзбекистон томоша муассасалари бошқармаси (кейинчалик Ўзбекистон ХКС қошидаги Санъат бошқармаси) бошлиғи ўринбосари лавозимига тайинланади. 1937 йил 21 июлда шу лавозимда ишлаб турган жойидан қамоққа олинади. У ўша пайтда 9 январ кўчасидаги 6-уйда истиқомат қиларди. Тинтув вақтида уйидан К. Радек, Зиновьев, Бухарин, Чўлпон китоблари олинади. Унга «Аксилинқилобий миллатчилик, Обид Саидовни ўлдириш мажлисида қатнашганлик» айби қўйилади. У айбнома билан танишар экан, лотин алифбосида: «Айбномани ўқидим, айбномани қабул қилмайман» деб имзо чекади. Ана шундан сўнг турли усул ва воситалар орқали айбни тан олдиришга уриниш ҳаракатлари бошланади...

Ўша вақтда ҳуқуқий маълумоти бўлмаган, ҳақиқий воқеалардан четда яшовчи, қўрқитилган, эътиқоди тамоман сусайтирилган омма орасида ҳар қандай жўн иш ҳам ваҳимали бўлиб кўринар, аслида бўлмаган душман тимсоли шакллантирилиб қўйилар эди. Бундай ҳолатда минглаб одамлар «Мана бу, мана бу шахслар бегуноҳ, айбсиз» десалар, омма сукут сақлаб тураверарди. Бу ҳолатларнинг маъюс кузатувчисига айланган Босит укаси Боис қамоққа олингач янада жиддийлашиб, ғамгин, ҳаловатсиз умр кечиради. Чунки ўзи ва дўсти М.Миршароповнинг ҳаётига соя тушганини юрагидан ҳис қиларди. М.Миршаропов қамоққа олинади. У сўроқларда дўсти Б.Қориев ҳақида лом-мим демайди. Шундай бўлса-да, Б.Қориевнинг ҳар бир қадами изчил кузатилади. Ўша йил 17 апрелда бошқарма ходимаси А.Ломакина номидан туҳмат уюштирилади.

Босит Қориев санъаткор ва миллий санъат фидойиси сифатида драматургия, музиканинг илмий-амалий масалаларини ҳал қилиш учун Фитрат, Чўлпон, Ғулом Зафарий, Н.Миронов, Ломакин, Муҳиддин қори Ёқубов, А.Успенский каби музика билимдонлари, Зиё Саид, Санжар Сиддиқ, Аъзам Айюб сингари таржимонларни ишга жалб этади. Уларни таъқиб ва тазйиқдан ҳимоя қилади. Ёш бўлса-да, миллий санъатга астойдил хизмат қилаётган Зуҳур Қобулов, Толибжон Содиқов ва М.Ашрафий кабиларнинг ижод қилиши учун йўл очади. Шу боис улар узоқ вақт баҳона ахтариб ўтирмай, Қориевни шартта қамоққа оладилар.

Санъат фидойиси ўз сафдошлари, замондошлари каби "стандарт" гумон билан айбланади. Қориев улар хоҳлаган ахборотларни бермайди. Стандарт савол-жавобларга мажбурлаб қўл қўйдирилади. Ана шу савол-жавоблар, юзлаштиришлар орасидаги айрим гап-сўзлар Қориевнинг шахсини, санъат ва ижодкорга муносабатини очади, таржима санъати, таниш ижодкорлар фаолиятини биографик нуқтаи назардан тўлдиради. Шуни эътиборга олиб қуйидаги мисолларни келтиришни лозим топдик.

Савол («Изчилар" тўдаси ҳақида — **С.А.**): Бу аксилинқилобий тўданинг мақсади нимадан иборат, қандай амалий, аксилинқилобий ишни олиб борар эди?

Жавоб: «Изчилар» тўдасининг мақсади Боту — Рамзий ёки «Миллий истиқлол» гуруҳиники каби эди. Асосан шўро ҳукуматининг таъсирисиз буржуа-демократик давлат шаклидаги миллий озодликни қўлга киритиш, ёшларни шу руҳда тарбиялаш, миллиятчи кадрларни тўплаш бўлган. Бу гуруҳнинг мақсад ва дастурини маълум даражада «Турк адам марказият» (адам марказият — федерация маъносида — С.А.) ташкилоти белгилар эди. Ушбу гуруҳнинг амалий фаолияти умуман олганда мактабларда миллиятчилик (миллатпарварлик — С.А.) ташвиқотини олиб бориш, жойларга миллий кадрларни жойлаштиришдан иборат эди. Умуман, мен ишлаган мактаб қурилиши соҳасида ва гуруҳ қўлида бўлган Наркомпросда (Маориф халқ комиссарлиги — С.А.) айрим ислоҳотлар билан эски мактабларни сақлаб қолиш сиёсати олиб бориларди. Дастурда диний дарсларни ўқитиш кўзда тутилганди. Бу мактаблар шўро мактабларига қарши қўйилган бўлиб, уларнинг тенг ҳуқуқда давом этиши эътиборга олинган эди.

Санъат соҳасида турғунлик тарғиб қилинар, санъат оммани миллатчилик руҳида тарбиялаш воситаси сифатида ишлатилар ва санъатдан шу мақсадда истифода этиларди. Бу соҳадаги тараққиёт характерини Чўлпон, Уйғур, Фитрат, Қори Ёқубов белгилар эдилар. Наркомпроснинг расмий афкори оммаларида миллатчилик ташвиқоти олиб борилар, Чўлпон, Вадуд Маҳмуд каби таниқли миллатчилар ёзишар эди. Айниқса, адабиёт соҳасида миллатчилик кенг тарғиб қилинарди. Аммо мен адабиёт билан кам мулоқотда бўлганман ва бу ҳақда батафсил маълумот бера олмайман.

Гуруҳ аъзолари Рамзийнинг уйида

мудавомат йиғилиб туришарди. Мен Рамзийнинг Носир Саидов ҳовлисидаги хонасида ўтган йиғилишларда қатнашганман».

Савол-жавобга шарҳ.

1918 йилнинг иккинчи ярмидан бошлаб миллий истиқлолни истаган кишилар «Туркистон Мухторияти» бостирилишининг аччиқ сабоғидан келиб чиққан ҳолда мустақилликни қўлга киритиш учун давлатни бошқаришнинг турли соҳаларида зарур мутахассисларни тайёрлашга киришадилар. Шу мақсадда Туркистондаги турли мактаблар, ўқув курслари, билим юртлари қошида ярим ҳарбийлашган спорт ўқув синфлари ташкил қилинади. Бу мактабларда умумтаълим-тарбия билан бирга почта-телеграф, ҳарб дарслари, ҳунар, санъат соҳалари ҳам ўқитилар, айниқса, театр-музика тўгараклари тараққий этган эди. Босит Қориев аъзо бўлган «Изчилар» тўдаси (1918 йил июн ойларида ишлаган) мажбуран тўхтатилган тўдаларнинг энг кучлиси эди. Бу тўданинг Б. Қориев аъзо бўлган театр тўгараги ўша пайтдаги энг кучли театр жамоаларидан бири ҳисобланган. Қўрққан олдин мушт кўтарар тарзида шўролар ҳукумати томонидан тўхтатиб қўйилган бу тўдалар ва театр тўгараклари бадиий ҳаваскорлик санъатининг ривожланишига кескин равишда тўсиқ қўйган эди. Тўгаракларга раҳбар бўлган таниқли ижодкорлар ўлканинг турли жойларига, қолаверса, ўша пайтда мустақил бўлган Бухоро ва Хоразм жумҳуриятларига сафарбар қилинган. Бундан ташқари, савол-жавобда тилга олинган муаммолардан ҳеч бирининг Б.Қориевга дахли йўқ. Чунки бу масалаларнинг барчаси миллий чегараланишгача чала амалга оширилган ишлар эди. Туркистон миллий жумҳуриятларга бўлиб ташлангач, бу масалалар ўз-ўзидан кучини йўқотгани маълум фактлардир.

Энг моҳир ҳуқуқшунос учун бу чигалликларни ечишга йиллар керак бўлишини, ўшанда ҳам барча ҳужжатлар уларнинг қўлига эмин-эркин тегмаслигини билган НКВДчи терговчилар атайлаб ишни чигаллаштириш учун бир ишнинг ёнига иккинчисини боғлаганлар. Шу сабабли тўдалар масаласи кўтарилганда, бу масалага алоқаси бўлмаган Маориф комиссарлиги ходимлари, театр арбоблари қўшиб қўйилмоқдаки, асл воқеалардан хабардор бўлмаган ҳуқуқшунос масалани англаб етмай, тергов олиб борганларнинг макру ҳийласини кўр-кўрона қўллашдан ўзга чораси қолмайди.

Б.Қориевни атоқли жамоат арбоби, ёши ўзидан улуғ Мунаввар қори билан алоқадорликда, бинобарин, «Миллий иттиҳод»га аралашганликда гумон қиладилар. «Мен Мунаввар қори билан алоқада бўлган эмасман. Мен Фитрат билан гаплашиб турардим. Фитрат эса Мунаввар қори билан тескари эди», — дейди у.

Ҳа, ўша кезларда Мунаввар қори имло масаласида Фитрат билан келишмаган эди. Аммо бу икки сиймонинг ўртасида душманлик бор эди, деган гап эмас. Гарчи Мунаввар қори куни қўлқоп тикиб сотиш билан ўтаётган, яқинда ўзини шогирд кўрсатиб юрганлар унга матбуот орқали ҳужум қилиб турган бўлсалар-да, Фитрат бундай пасткашликдан анча йироқ эди.

... Ўтган асрнинг 20-21-йилларида шўро мактабларида диний дарслар ўқитиш ман этилди. Аҳоли ўз болаларининг динсиз бўлиб қолишидан қўрқиб, мактабларга юбормай қўйди. Шундан сўнг мактабларда диний дарсларни ўқитишга беихтиёр руҳсат берилди. Бунга Қориевнинг дахли йўқ эса-да, унинг бўйнига бу масаланинг айб сифатида қўйилиши ҳам ўша маккорликнинг бир кўриниши эди.

«Ўзига ўзи бўҳтон қилиб, жиноятга бошқаларни шерик қилиш» усули ниҳоятда кенг қўлланган 1937 йили, 17 октябрда ўтказилган сўроқ ҳам айнан шундай усулда олиб борилган.

1919 йилдан эътиборан жадидлар 1914 йилдан бошлаб миллий маданият-маънавиятни асраб қолиш ва ҳимоя қилиш борасида бошлаган ишларни илмий асосда олиб бориш йўлга қўйила бошланди. Ҳусусан, «Академ марказ», «Халқ консерваторияси» ташкил қилинди. Ўзбек миллий куй ва қўшиқларини тўплаш ва нашр этишга киришилди. Ғулом Зафарий ва Элбек ҳамкорликда илмий сафар уюштириб, халқ қўшиқларини тўплаб, китоб ҳолида чоп қилдилар. Кўп йиллик тарихга эга мусиқа ва театр тарихига оид адабиётлар, хотиралар тўпланди, халқ оғзаки ижоди намуналари ёзиб олинди. Миллий мусиқа ва ашулалар фонограммаларга кўчирилди. Музика мактаблари, техникумлари ташкил қилинди...

Мазкур йилларда бошқарма бошлиғининг ўринбосари лавозимида ишлаган Б.Қориев миллий санъат масалалари билан шуғулланар ва юқорида тилга олинган ишлар бевосита унинг раҳбарлигида амалга оширилган эди. Энди, айб сифатида қўйилаётган масалаларга келсак, қуйидаги манзара пайдо бўлади. Опера театрида рус ва ўзбек труппаларини бирлаштириш иқтисодий томондан фойда берса-да, ижодий жиҳатдан миллий операни ривожлантиришга катта зиён етказарди. Сабаби, унисон музикага асосланган миллий мусиқани бирданига кўповозликка ўтказиш асрлар давомида шаклланган Оврупо композиторлик санъатини кўр-кўрона қабул қилишдан иборат бўлиб, яратилажак опера шаклан миллий кўрингани билан мазмунан миллий чиқмас эди. Оврупо ва миллий мусиқа заминида униб чиқадиган ҳам шаклан, ҳам мазмунан миллий, шу билан бирга, умумжаҳон талабларига жавоб берадиган мусиқанинг яратилишига кескин тўсқинлик қилар ва миллий операнинг ривожланиши ўз-ўзидан тўхтаб қолар эди. Бу йўлни музикадан яхшигина хабардор бўлган Миронов ва Успенский ҳам қувватлаганлар. Умрини ўзбек мусиқасини тўплаш ва ўрганишга бағишлаган бу кишилар самимий одамлар эди.

Хуршид масаласида шуни очиқ айтиш керакки, миллий театр репертуарини бойитиш учун астойдил ҳаракат қилган, талайгина асарларни деярли сув текинга таржима қилган, ҳар бир режиссёрнинг талаби билан ўз асарини эринмай қайта-қайта ишлаган драматург кам топилади. Биргина «Фарҳод ва Ширин»нинг бир неча нусхасини яратгани кишини ҳайратга солади. Ўша даврда бундай билимдон, чин маънода шоир ва театр дўстининг ўрнини босадиган кишининг ўзи йўқ эди.

Ёднома

Атрофдан уюштирилган ҳужумлардан чарчаган Ғулом Зафарий «Ҳалима»дан сўнг ёзган биргина мусиқали асарини ҳам ҳукуматнинг кўзига яхши кўринган шахслардан бири ўзиники қилиб олгач, бошқа нарса ёзмади. Чўлпон эса халқ манфаатига хизмат қилгани учун деярли ҳар куни аллакимнинг таёғига дуч келар эди. Ана шундай шароитда театрга директорлик қилиш Зиё Саидга осон кечмади. Аммо ҳақиқатни айтадиган бўлсак, театрнинг репертуари Зиё Саид даврида ҳар жиҳатдан юксак савияли асарлар билан тўлдирилди. Сўроқда келтирилган барча савол-жавоблар заминида эса «миллий маданиятни ривожлантирганинг учун жазога сазоворсан, аксини қилганингда ҳам Абдувоҳид қорининг ўғли, Акмал Икромовнинг яқини сифатида омон қолмас эдинг» деган дашном ётади, холос. Акс ҳолда миллий маданиятни она заминдан айирмаган ҳолда ривожлантиришни истагани учун Қориев ҳам, Фитрат, Зафарий, Қори Ёқубов ҳам айбланмас эдилар.

Театр жонкуярининг бўйнига ағдарилган айблардан бири академик драма театри учун қилинган таржималар бўлди. Сўроқлардан бирида Қориев Чўлпон билан «Тўфон», «Борис Годунов», «Егор Буличев», «Маликаи Турандот», «Зағмуқ», «Ўсиш», «Макр ва муҳаббат», «Портфелли киши»,«Бронепоезд 14-69» , «Наърангни торт, Хитой», «Боғоват»; Санжар Сиддиқ билан «Ажойиб қуюлма», «Ван Ши Бин», «Қўзибулоқ қишлоғи», «Менинг дўстим»; Абдулла Қодирий билан «Уйланиш»;Аъзам Айюб билан «Интервенция», «Макр ва муҳаббат»; Усмон Носир билан «Скапеннинг найранглари»; Жасур билан «Шодлик кўчаси» асарларини таржима қилиш учун тузган шартномаси айб деб топилган. Ҳолбуки бу асарлар ўша даврда шўро театрларининг барчасининг репертуарида бор эди. Бир сўз билан айтганда, цензура рухсатидан ўтган асарлар эди. Бироқ Босит Қориевнинг юрагига тўппонча тираганлар учун Ломакина номидан ёзилган туҳмат камлик қиларди. Шу боис «стандарт» айб билан қамоққа олинган Зиё Саид ва собиқ Маориф комиссари Мўмин Усмонов билан юзлаштириш ўтказилади.

... Босит Қориев тутқунхонада азоб чекар экан, ўзидан бир неча хона наридаги зиндонда соч-соқоли, ҳатто қошигача оппоқ оқариб кетган, 82 ёшли мункиллаган отаси 1938 йил 12 январда калтак зарбидан ўлганидан мутлақо хабарсиз эди. Отасининг ўлимидан ўн ой ўтар ўтмас 4 октябр куни унинг ҳаёт шами мажбуран сўндирилди. Бир ҳужжатда 1938 йил 5 октябрда олий жазога ҳукм қилинди, дейилса, бошқасида 4 октябр куни ҳукм ижро этилди, деб ёзилган...

1957 йили кўпчилик қатори Босит Қориев ҳам оқланди, аммо бу тўғрида бирон жойда лом-мим дейилмади. Инсонни фақат жазолаш тизимига асосланган шўро ҳукумати Босит Қориевни ўлдириб тинчимади, ўзига сидқидилдан хизмат қилган буюк актриса Маъсума Қориевага ҳам шафқат қилмади. Отасининг халқ душмани эмаслигини оқлаш учун фронтга олдинма кейин кетган икки ўғил ҳам маҳв этилди. 18 яшар Шавкат «Қизил Байроқ» ордени билан тақдирланиб, отаси шаънини юксак кўтариб, 1943 йилда Белорус тупроғида, Ботир эса 1945 йил 2 майда Берлин учун жангда шаҳид кетди. Маъсумахонимнинг ярадор қалби бу мусибатга чидаш бермади. Фарзандларининг шаҳид бўлганини тасодифан эшитган заҳоти оғир дардга учради. Москва шифокорлари унинг ғам-ташвишдан, мусибатдан адо бўлган кичкинагина жуссасидаги дардларни суғуриб, шифо топишга ожизлик қилдилар. У 1946 йил апрелда дунёдан кўз юмди.

Шўролар ҳукуматининг қотиллари Маъсумахоним ва Босит Қориев зурёдларини ҳам қолдирмади, аммо миллий санъатимизнинг икки улуғ сиймосининг шаънини сўндира олмади. Бутун умри, бахту тахтини элга бахшида этган бу оила мустамлака тажовузига учраган, аммо таслим бўлмаган санъатимизнинг рамзидир. Тарихда шундай бўлиб қолишига ишончимиз комил.

Сирожиддин АҲМАД

Дунё — кенг...

75 ЙИЛ ҚАБРДА... ТИРИК

Кейинги кунларда Бурятия республикасида тарқалган бир шов-шув одамларнинг тилидан тушмай қолди.

Гап шундаки, сентябр ойида хамбо-лама Даши-Доржо Итигиловнинг қабри очилган эди. Бундан роса етмиш беш йил олдин вафот этган бу инсон бурят халқининг буюк маърифатчиларидан бири бўлган. Унинг қабрини очганлар ҳайратга тушишди: Итигилов жасади қандай қўйилган бўлса шундайлигича — бус-бутун сақланган, ҳатто териси ҳам майинлигича сақланган. Қолаверса, хамбо-ламанинг кийимлари — зарин қўйлаги ва тиззаларидаги кўк тасма ҳам яхши сақланган. Будда мулласининг жасади солинган ёғоч тобут туз билан тўлдирилган. Марҳум тобутда сувдаги гул — нилуфар ҳолатида турган.

Олимларнинг фикрича, тобутнинг туз билан тўлатилгани жасаднинг чиришини секинлаштирган бўлиши мумкин, бироқ бу жасаднинг айни ҳолатда сақланиши учун етарли эмас. Шундан келиб чиқиб, тадқиқотлар Итигилов организмида «ҳужайралар структуралари бузилиши жараёнини тезлаштирадиган генлар фаолияти издан чиққан» бўлиши керак, деган фикрни билдиришди.

Диндорларнинг эса бу борада ўз хулосалари бор, улар олимларнинг фикрларини инобатга олишмайди. Улар хамбо-ламани медитация орқали онглиликнинг энг олий даражасига эришган, деб ҳисоблашади. Айрим руҳонийлар ҳатто Устознинг онги қабрда етмиш беш йил мобайнида танасини тарк этмаган, деб ишонишади. Бошқача айтганда, Даши-Доржо Итигилов ҳануз... тирик.

БЕКИНИШНИНГ ФОЙДАСИ ЙЎҚ

Қочган ҳам худо дейди, кувган ҳам, деган гап бор. Бироқ энди бирор ножўя иш қилиб, қочиб пана-пастқамга бекинган билан милициянинг «кўзи»дан четланиш қийин.

Россиялик олимлар жиноят содир этиб, жуфтакни ростлаган кимсаларни улар яширинган ҳар қандай жойда топиб оладиган асбоб яратишди. Бу асбоб бекинган кишини бино ичида, сув остида, тупроқ тагида, хуллас, қаерда бўлмасин аниқлаб бера олади.

Янги асбобни Россия ички ишлар вазирлиги бир ярим йилдан кейин қўллаш имкониятига эга бўларкан. Албатта, бундай қулайлик билан мамлакатдаги барча милиция участкаларини қисқа фурсатда таъминлашнинг иложи бўлмайди. Чунки бу топқир асбобнинг бир донаси ўн беш минг доллар тураркан.

«ИТТИ КУНИ...»

Иш йўқ итини суғоради, дейишади. Буни тушунса бўлади. Бироқ дунёда шундай одамлар ҳам борки, уларнинг итларга кўрсатаётган... куни, беихтиёр ҳайратга солади кишини.

Флорида (АҚШ) штатидаги Уэнделлар оиласида итга меҳр кўрсатиш ақлга сиғмас даражадаки, бунақаси ҳали учрамаган. Бу оилада турли вақтларда бештадан ўн биттагача ит асралган. «Жаноби итлар»ни уй эгалари олий навли қўй гўштидан тайёрланган котлет билан боқишади. Ўзларини беҳузур сезишган чоғда итлар товуқ гўштидан буғлаб пиширилган котлет тановул қилишади.

Жониворларнинг ётоқлари ҳам «беш юлдуз»ли меҳмонхоналардан кам эмас. Ҳар бир итга алоҳида ётоқхона, ўймакорлик санъати намунаси деса арзийдиган қимматбаҳо каравот, атлас чойшаблар... Боз устига ҳар бир итга алоҳида ваннахона ажратилган.

Уэнделлар оиласининг энг охирги вакили Элла Уэндел саксон етти ёшида вафот этди. Ўлими олдидан хоним ўзининг севимли олапари Тобига 15 миллион доллар бойликни васият қилиб қолдирди.

ДОМЛА БЎЛИШ ОСОН ЭМАС

Қутлаймиз!

Аслида Домла — профессор Тошпўлат Турсунов қаёкда-ю, каминаи камтарин Машраб Бобо қаёкда эди? Иккаласини авваламбор сиртдан, кейин ростмана таништирган мўъжиза бор бу дунёда. Бу мўъжизанинг оти — ТЕАТР!

Тўғри, домла Санъат институтида дарс берган, каминаи камтарин ўша даргоҳда таълим олган. Аммо, тақдир тақозосига кўра институтда рўпара бўлмаганмиз.

Машраб Бобо ҳали пиеса ёзганига қадар ҳам театр ҳаёти билан қизиқар (бекорга Санъат институтида ўқимаганда!), бинобарин, бу ҳаётга оид мақола, китобларни қидириб топиб ўқир эди. Ўша мақола, китобларнинг энг чўғи ўткири Тошпўлат Турсуновники бўларди.

Кейин тақдир тақозоси билан домлани кўриб, у кишининг суҳбатини олиш шарафига муяссар бўлди. Театрларда, Ёзувчилар уюшмасида Тошпўлат Турсунов жуда талабчан, ўткир танқидчилардан эди. Аммо шуни айтиб қўйишим керакки — ҳаммамиз ҳам одаммизда! Домла қанчалик талабчан бўлса, шунча кўнгилчан ҳам эдилар...

Хуллас, Тошпўлат Турсунов тўғрисида гапиришдан мақсад нима? Мақсад театримиз, унинг фидойилари, жумладан, домла тўғрисида икки оғиз дил сўзини айтиш. Тошпўлат ака спектакллар муҳокамаларида, Ёзувчилар уюшмасидаги йиғилишларимизда, мақолаларида, китобларида айтган гаплар каминага ниҳоятда маъқул бўлар эди. Энг аввало, профессионаллиги, кейин тўғри сўзлиги билан. Аслида тутни тепсангиз нима тушади? Машҳур Расул Ҳамзатнинг «Доғистоним»ини ўқигансиз, албатта. Ўша китобда бир гап бор. Расул Ҳамзатов кирган курсга йигирма беш бола киради. Ҳаммаси шоир, ёзувчи, драматург. Бир йилдан кейин шоир билан ёзувчи камаяверади. Ниҳоят институтни битта шоир, битта ёзувчи, битта драматург, ЙИГИРМА ИККИТА танқидчи битириб чиқади.

Тошпўлат Турсунов ўзининг кўпгина ҳамкасбларидан фарқли равишда, олим бўлмаганида ҳам яхши актёр, яхши режиссёр бўларди. Чунки домла айтган, айтадиган гаплар адабиётда Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов айтадиган гаплардай янги, дадил, бутун!

Бир одамни домладан олдинга қўйсак айб бўлмас. У — ўзбек театри тарихчиси, ажойиб олим, ажойиб домла, ажойиб инсон, академик Мамажон Раҳмонов! Барча театршуносларимиз, яхшилар ҳам, афсуски, ёмонлари ҳам Мамажон Раҳмоновнинг «тўнидан тушган». Мен домланинг бугунги кунда ҳам театр ҳаётида, матбуотда фаоллигига қойил қоламан. Бунинг устига, домла ҳар куни келиб, «Ўзбектеатр»нинг чироғини ёқади.

Тошпўлат Турсуновнинг устозини айтдим. Энди шогирдларига тўхталай. Домланинг ҳавас қиларли тарафи шундаки, у фахр билан тилга олишга арзийдиган ҳақиқий шогирдлар етиштирган. Фан докторлари Элдор Мухторов, Муҳаббат Тўлахўжаева, фан номзодлари Тоҳир Йўлдошев, Марфуа Ҳамидова, Олтиной Тожибоева нафақат Тошпўлат аканинг, ҳаммамизнинг фахримиз! Тўғри, Олтиной бевосита Мамажон Раҳмоновнинг шогирди, лекин Тошпўлат акани ҳам устоз деса, Мамажон ака хафа бўлмас?

Тошпўлат Турсунов Санъат институтида ректор ҳам бўлди. Ростини айтиш керак, бу лавозим ҳар кимга ҳам муяссар бўлавермайди. Мамажон Раҳмонов, Ҳабиб Абдуллаев, Омон Ризаев...

У киши тўғрисида гапираверсак гап адо бўлмайди. Аммо шунда ҳам моҳиятни очиб беролмаган бўламиз. Шунинг учун гапни лўнда қилиб, мақсадга ўтсам. Мақсад шуки, ана шундай истеъдодли олим, меҳрибон устоз, дўст инсон етмишга кириб қўйибди. Энг аввало, муборак бўлсин! Ҳозир ўртача умр узайган. Мамажон домла — мисол. Сиз ҳам, домла, домлангиздан ибрат олиб, у кишини қувлаб кетаверинг, бизни ортингиздан эргаштираверинг!

Шу.

Камоли эҳтиром ила,
мухлисингиз
Машраб БОБОЕВ

ДЎСТИМИЗ ХОТИРАСИ

Шафқатсиз ўлим таниқли созанда, Ўзбекистон давлат консерваториясининг профессори, Ўзбекистонда ҳизмат кўрсатган халқ таълими ходими Ашот Константинович Назаровни 79 ёшида орамиздан олиб кетди.

Ашот Константинович 1929 йили ишчи оиласида таваллуд топди, 1938-1941 йиллари Ҳамза номидаги Тошкент мусиқа билим юртининг Ўзбек халқ чолғулари бўлимида таҳсил олди. 1943-1945 йилларда иккинчи жаҳон урушида қатнашиб, Украина ва Белорусия фронтлари жангларида жасорат кўрсатди.

1947-1957 йилларда Ўзбекистон Давлат филармонияси тасарруфидаги ўзбек халқ чолғулари оркестрида созанда-ижрочи сифатида хизмат қилди. Шу билан бирга консерваториянинг «Ўзбек халқ чолғулари» факултетида тахсил олди. 1961 йилдан умрининг охиригача консерваторияда ўқитувчи, доцент ва профессор лавозимларида ишлади.

«Ўзбек халқ чолғулари» ихтисослиги бўйича 50дан ортиқ шогирдлар тарбиялаб етиштирди. Ўқув қўлланмалари, дарсликлар яратди.

Ашот Константинович Назаровнинг ўзбек мусиқа санъати тараққиётидаги улкан хизматлари муносиб тақдирланди. У «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган халқ таълими ходими» фахрий унвони, орден ва медаллар соҳиби эди. Камтарин инсон ва садоқатли мураббий ўзининг бой тажрибасини ёшларга саховат билан ўргатди. Биродаримиз хотираси қалбимизда абадий сақланиб қолади.

Бир гуруҳ дўстлари

Маданият ишлари вазирлиги Тошкент шаҳар "Ибн Сино" маданият маркази директори, "Умид" халқ студиясининг бадиий раҳбари Азим АЗИЗОВга акаси **Абдурасул ТЕШАБОЕВ**нинг вафоти муносабати билан ҳамдардлик билдиради.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

O'zbekiston adabiyoti va san'ati

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона — 133-52-91, котибият — 136-56-50

Танқид ва адабиётшунослик бўлими: 136-56-50 Ижтимоий ҳаёт бўлими: 133-49-93
Санъат бўлими: 136-56-48 Назм ва наср бўлими: 133-49-93

Бош муҳаррир вазифасини бажарувчи
Мурод АБДУЛЛАЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Маҳмуд САЪДИЙ
Саҳифаловчи — Нодирбек ОРТИҚОВ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахонаси.
Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй
Босишга топшириш вақти—20.00. Босишга топширилди — 21.00.

Газета Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасида 00024-рақам билан рўйхатга олинган. Буюртма Г— 970. Ҳажми — 3 босма табоқ. Нашр кўрсаткичи — 222. Ташкилотлар учун — 223. 1 2 3 4 5 6

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ.
СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Тиражи—4309